

USAID
АМЕРИКАНЫН ЭЛИНЕН

EAST • WEST
MANAGEMENT
INSTITUTE

КЫРГЫЗ РЕСПУБЛИКАСЫНДАГЫ АКСАКАЛДАР СОТТОРУНУН

ИШМЕРДҮҮЛҮГҮН ИЗИЛДӨӨНҮН
ЖЫЙЫНТЫКТАРЫ БОЮНЧА ОТЧЁТУ

Изилдөө АКШнын эл аралык өнүктүрүү агенттигинин (USAID) колдоосу менен
«Ист-Вест Менеджмент Институту» (EWMI) коммерциялык эмес уюму ишке ашырып
жаткан USAIDдин «Укук булагы» долбоорунун алкагында
«Роза Отунбаеванын демилгеси» ЭКФ тарабынан жүргүзүлгөн

Бул изилдөө Америка элинин жардамы менен АКШнын Эл аралык өнүктүрүү агенттиги (USAID) аркылуу «Укук булагы» долбоорунун алкагында ишке ашырылды. «Роза Отунбаеванын демилгеси» ЭКФ бул изилдөөнүн мазмунуна жооптуу жана USAIDдин, АКШ өкмөтүнүн же EWMIdин көз карашын сөзсүз түрдө чагылдыруусу шарт эмес.

USAIDдин «Укук булагы» долбоору сот системасынын ачык-айкындыгын жогорулатуу, адамдарга багытталган, гендердик сезимтал сот адилеттигин илгерилетүү жана коррупцияны (жемкорлукту) азайтуу аркылуу жарандардын сот адилеттигине болгон ишенимин жогорулатууга багытталган. Гендердик сезимтал адамдарга багытталган сот адилеттиги – бул системалык укуктук маселелерди жана жарандардын муктаждыктарын жеткиликтүү түшүнүү менен аларга жооп берүүгө жардам берген, далилдерге таянган мамлекеттик башкарууга негизделген жаңы ыкма.

Жыйынтыктоочу отчётту даярдаган авторлор жамаатынын курамы:

Н. Алёнкина, Ж. Капаров, Н. Касеева, Н. Эстебесова.

«Роза Отунбаеванын демилгеси» ЭКФ:

А. Искакова, Р. Кайыкова, Ж. Капаров, Д. Кендирбаева, Б. Оторов.

Мазмуну

- I. Изилдөөнүн таржымалы 6-б.
- II. Киришүү 9-б.
- III. Изилдөөнүн методологиясы 10-б.
- IV. Аксакалдар сотторунун портреттери 15-б.
- V. Аксакалдар сотторунун актуалдуулугу 21-б.
- VI. Аксакалдар сотторунун потенциалы (бедел) 23-б.
- VII. Аксакалдар сотторунун натыйжалуулугу (жыйынтыктуу) 27-б.
- VIII. Аксакалдар сотторунун сырткы субъектилер менен өз ара аракеттенүүсү 32-б.
- IX. Аксакалдар сотторунун туруктуулугу 35-б.
- X. Сунуштар 37-б.

Диаграммалар

1-диаграмма	Жер-жерлерде жүргүзүлгөн изилдөөлөрдүн саны 12-б.
2-диаграмма	Жер-жерлерде жүргүзүлгөн изилдөөлөрдөгү респонденттердин жаш өзгөчөлүктөрү 13-б.
3-диаграмма	ФТТ респонденттердин улуту 13-б.
4-диаграмма	Сурамжылоолордун тармактык категориялары 14-б.
5-диаграмма	Кыргыз Республикасынын аксакалдар сотторунун саны 15-б.
6-диаграмма	Кыргыз Республикасынын аксакалдар сотторунун мүчөлөрүнүн саны 16-б.
7-диаграмма	Кыргыз Республикасынын аксакалдар сотторунун төрагаларынын саны 17-б.
8-диаграмма	Кыргыз Республикасынын аксакалдар сотторунун катчыларынын саны 17-б.
9-диаграмма	Аксакалдар сотторундагы ролдордун жынысы боюнча бөлүштүрүлүшү 18-б.
10-диаграмма	Кыргыз Республикасынын аксакалдар сотторунун мүчөлөрүнүн жаш өзгөчөлүктөрү 18-б.
11-диаграмма	Облустар боюнча аксакалдар сотторунун мүчөлөрүнүн билим деңгээли 19-б.
12-диаграмма	Кыргыз Республикасы боюнча аксакалдар сотторунун мүчөлөрүнүн билим деңгээли 19-б.
13-диаграмма	Кыргыз Республикасы боюнча аксакалдар сотторунда каралган иштердин саны 20-б.

Кыскартуулар

АА	Айыл аймагы
АӨ	Айыл өкмөтү
АС	Аксакалдар соту (соттору, сотторунун ж.б.)
БӨ	Бейөкмөт уюмдар
ЖӨБУ	Жергиликтүү өзүн-өзү башкаруу уюму
ЖПК	Жарандык процессуалдык кодекс
ИИМ	Ички иштер министрлиги
КАБ	Коомдук алдын алуу борбору
МАБ	Муниципалдык аймактык башкармалыгы
МТКЮЖ	Мамлекет тарабынан кепилденген юридикалык жардам
КР	Кыргыз Республикасы
РМА	Райондук мамлекеттик администрация
РИИБ	Райондук ички иштер бөлүмү
ТМ	Терең маек
ҮБАБК	Үй-бүлөлүк зомбулуктун алдын алуу боюнча комитет
УСК	Улуттук статистикалык комитет
ШТК	Шаар тибиндеги кыштактар
ФГД	Фокус-топтогу талкуу
ЭСКЖММ	Эмгек, социалдык камсыздоо жана миграция министрлиги

Изилдөөнүн таржымалы

Кыргыз Республикасынын аксакалдар сотторун изилдөөнүн жыйынтыктары жөнүндө отчёт талаш-тартыштарды чечүүнүн мамлекеттик эмес механизми катары АС ишине жана элге жеткиликтүү сот адилеттигин көрсөтүүгө арналган. Изилдөө аксакалдар сотторунун ишмердүүлүгүнө жана учурдагы абалына баа берүүгө, иштерди кароо тажрыйбасына, өлкөнүн республикалык жана жергиликтүү деңгээлдеги негизги тараптар менен өз ара аракеттенүүсүнө баа берүүгө багытталган. Отчётто АС портретин, алардын ишмердүүлүгүн, мекеменин актуалдуулугун жана натыйжалуулугун, туруктуулугун, башка мамлекеттик органдар жана коомдук институттар менен кызматташуусун, ошондой эле бүгүнкү күндө гендердик сезимталдыкты чагылдырууга аракет жасалган.

Отчёт аксакалдар сотунун ишин укуктук жөнгө салууга сереп салуу, «Аксакалдар соту жөнүндө» жаңы мыйзам долбоорун талдоо, илимий басылмалар, тармактар аралык изилдөөлөрдүн натыйжалары, ошондой эле мамлекеттик органдардын, сот жана укук коргоо органдарынын, бейөкмөт уюмдардын өкүлдөрү, улуттук деңгээлдеги эксперттер менен болгон маектешүүлөрдүн жыйынтыктары жана Кыргыз Республикасынын 7 облусунун 11 жериндеги аксакалдар сотунун ишмердүүлүгү боюнча жер-жерлердеги изилдөөлөрдүн маалыматтарын камтыйт.

Жергиликтүү өз алдынча башкаруу органдарынын маалыматы боюнча учурда Кыргыз Республикасында 541 аксакалдар соту бар, алардын 3282 мүчөсү катталган. Алардын 2764ү (84%) эркектер, 518и (16%) аялдар. АС көбүнчө аялдар катчылык милдетти аткарышат, гендердик жана структуралык тоскоолдуктардан улам алар сейрек төрагалык кылышат. Бирок аксакалдар сотторунун катышуучуларынын көпчүлүгү аялдардын өз иштерине катышуусунун маанилүүлүгүн моюнга алышат, бул аялдардын аксакалдар сотуна кайрылууларынын көптүгүнө жана аялдар катышкан чыр-чатактарга алардын сезимталдыгына түздөн-түз таасирин тийгизет.

Аксакалдар сотунун мамлекеттик юрисдикциялык орган катары конституциялык статусу, атайын мыйзамы, чечимдердин аткарылышын камсыз кылуу жана жергиликтүү бюджеттен каржылоо сыяктуу мамлекеттик колдоо механизмдери олуттуу укуктук негизге ээ. Бирок, алар сот адилеттигин өнүктүрүү программаларына киргизилген эмес, сот адилеттигине жетүү боюнча саясий-укуктук күн тартибинин контекстинде талкууланбайт жана улуттук деңгээлдеги институттардан эч кандай жардам жана колдоо алышпайт.

Калктын АС болгон суроо-талаптын деңгээлин изилдөө бул институттун өнүгүү моделин республикалык деңгээлде түшүнүү жок экенин көрсөттү. Бирок аны чыңдоого жана өнүктүрүүгө жергиликтүү жана райондук деңгээлде кызыкдар бол-

гон. Аксакалдар соттору коомдогу чыңалуунун деңгээлин төмөндөтүүгө, коомдук адеп-ахлакка, коомдо жүрүм-турум эрежелерин орнотууга жана аларды калыптан-дырууга оң таасирин тийгизет.

Ошого карабай, аксакалдар сотторунун ролу алар уюшулган алгачкы жылдарга салыштырганда бир кыйла төмөндөп кеткен.

Бул сотторго тиешелүү колдоонун жана көңүл буруунун жоктугу, ошондой эле аш-кере бюрократташтыруу, мамлекеттик соттордун ишинин процесстик формаларын механикалык карызга алуу, өздөрүнүн кайдыгерлиги АС начарлашына, маданий чөйрөнүн өзгөчөлүгүнүн кыйрашына алып келиши мүмкүн. Натыйжада, башка оюнчулар жалпыга жеткиликтүү сот адилеттигинин орундарын толтура алышат.

АС талаш-тартыштарды чечүүнүн альтернативалуу түрү катары элге кайрылуусу алардын жергиликтүү шарттарга жана маданий өзгөчөлүктөргө жакындыгы, төлөмдөрдүн аздыгы, талаш-тартыштарды чечүүнүн ылдамдыгы, талаш-тартыштарды чечүү булактарынын кеңдиги менен түшүндүрүлөт. Бирок, аксакалдар сотунда дагы кемчиликтери бар, анын ичинде чечимдерди кабыл алууда алдын ала айтуу жана мыйзамдуулук, кызматтын ачык-айкындуулугу жана отчеттуулугу, чечимдерди көзөмөлдөө механизмдери жок.

АС юрисдикциясы азыркы учурда жарандардын жарандык, мүлктүк жана үй-бүлөлүк укук мамилелери боюнча талаштарын кароо менен гана чектелет. Талаштардын категориялары так аймактык жана шаардык өзгөчөлүктөргө ээ. Үй-бүлөлүк талаш-тартыштар, мүлктүн жоголушу же зыянга учурашынын ордун толтуруу талабы (компенсация төлөп берүү), сугат мезгилинде суу талашы, коңшулук талаш-тартыштар жана улуттук каада-салт боюнча талаш-тартыштар же чыр-чатактар көбүнчө аксакалдар сотуна мүнөздүү. АС мындан ары майда кылмыш иштерин жана айрым административдик укук бузуулар жөнүндөгү иштерди кароого укуксуз. Бул сотторго жүктөлгөн жүктүн төмөндөшүнө, укук бузуучуларга таасир көрсөтүү чараларын колдонуунун чектелишине алып келди.

АС аялдардын мүлк, жер талаштарында укуктарын коргоп, кылмыштуулуктун алдын алып, тарбия иштерин жүргүзүшөт. Көпчүлүк мүлктүк жана үй-бүлөлүк талаш-тартыштарда АС тараптарды жараштыруу жана үй-бүлөнү сактап калуу үчүн аракет кылышат. Зордук-зомбулукка байланыштуу талаш-тартыштарда АС көпчүлүк тарабынан сөгүш берүүнү пайдаланып, салттуу гендердик ролдорго кайрылышат. «Аксакалдар соту жөнүндө» мыйзамда белгиленген үй-бүлөлүк зомбулук боюнча иштерди кароо боюнча АС ыйгарым укуктары кылмыш жана жоруктар боюнча мыйзамдарга карама-каршы келет. Үй-бүлө мүчөлөрүнүн ортосундагы жер жана мүлк талаштарында АС көбүнчө аялдар тарапта болот. Бирок гендердик көз караштын жана гендердик статистиканын жоктугу башкаруунун сапатына таасирин тийгизет жана көп учурда гендердик басмырлоого алып келет.

АС чечимдерди кабыл алуу үчүн мыйзамдарды, адеп-ахлакты, этиканы, каада-салтты жана үрп-адатты камтыган социалдык жөнгө салуучулардын толук диапозонун колдонушат. Өзгөчөлүктөр аймакка жана АС мүчөлөрүнүн курамына жараша болушу мүмкүн. Мисалы, мурдагы милиция кызматкери же юридикалык билими бар адам болсо, аксакалдар соту мыйзамды колдонууга көбүрөөк ыктайт. Талаш-тартыштарды чечүүнүн көмөкчү булагы катары диний нормаларды колдонуу жаңы парадигма болуп саналат.

АС ар кандай деңгээлдеги ар кандай субъекттерди (жергиликтүү кеңеш, айыл өкмөтү, укук коргоо органдары, соттор) карайт. Бирок алардын ортосундагы өз ара аракеттенүү протоколдорунун көбү аныкталган эмес, бул байланыштардын туруктуулугуна терс таасирин тийгизет. Мисалы, аксакалдар соттору менен өз ара аракеттенүүнүн негизги катышуучулары болгон мамлекеттик соттор үчүн жарандык процессуалдык мыйзамдарда АС иштерди өткөрүп берүү жана алардын чечимде-

рине даттануу тартиби жок. Мамлекеттик органдарга келсек, жер-жерлерде жарандык коомдун ар кандай институттарынын иш чөйрөсүнүн так аныкталбагандыгы жана ыйгарым укуктардын кесилиши менен байланышкан кыйынчылыктар бар.

Аксакалдар сотторунун туруктуулугу каржылык жана институционалдык аспектилерден көз каранды. АС натыйжалуу иштеши үчүн материалдык-техникалык жактан жардамга, квалификациясын жогорулатууга, тажрыйба алмашууга жана юридикалык кеңештерге муктаж. АС жергиликтүү бюджеттен каржылоо Конституцияда түздөн-түз бекитилгендигине карабастан, бюджеттик каражаттарды мамлекеттик органдарга төлөө механизмдери иштелип чыкпагандыктан, айрым каражаттар бөлүү учурлары сейрек кездешет.

Аксакалдар соттору көз карандысыз жана мамлекеттик юстиция органдарынын бирдиктүү системасын түзбөйт. Бирок алар сөзсүз түрдө тажрыйба алмашуу жана горизонталдык деңгээлде өз ара аракеттенүү зарылдыгын моюнга алышат.

Отчёт мамлекеттик, муниципалдык, коомдук секторлордогу улуттук жана жергиликтүү деңгээлдеги ар кандай кызыктар тараптарга багытталган комплекстүү сунуштарды камтыйт. Сунуштар аксакалдар сотторунун тармагындагы институционалдык өзгөртүүлөргө, мыйзамдарды жана саясатты өркүндөтүүгө, ошондой эле аксакалдар сотторунун потенциалын чыңдоого багытталган.

Киришүү

Аксакалдар соттору институту 1993-жылы Кыргызстанда жергиликтүү өз алдынча башкаруу системасындагы мамлекеттик мекеме катары уюшулган. Анын максаты жергиликтүү жамааттарды, үй-бүлөлөрдү жана аймакта чогуу жашоону бекемдөө жана мамлекеттик сот бийлигине жүктү азайтуу болгон. АС өзүнүн ишинин жүрүшүндө мамлекеттик соттор менен уюштуруу жана процессуалдык маселелер боюнча үзгүлтүксүз байланышта болуп турат. Башында АС мамлекеттик сот системасына интеграцияланган, бирок 1996-жылдан бери алардын статусу өзгөргөн жана алар расмий сот бийлигинин бир бөлүгү болуп калышкан эмес. Ошого карабастан, АС менен мамлекеттик соттордун өз ара аракеттенүү принциптери өзгөрүүсүз калган. Натыйжада, АС өзүнө соттук эмес органдын белгилерин камтыган, бирок ошол эле учурда күчтүү мыйзамдык базага ээ жана белгилүү бир мамлекеттик милдеттерди аткарган гибридик органдын бир түрү болуп калды.

Бирок, Кыргыз Республикасынын соттук-укуктук реформасынын алкагында жүргүзүлүп жаткан жана 2017-жылы жаңы процессуалдык кодекстердин кабыл алынышы менен аяктаган мыйзамдарга киргизилген өзгөртүүлөр АС укуктук базасындагы карама-каршылыктардын жана боштуктардын курчушуна алып келди.

Ага карабастан АС түзүү учурунда алардын ишмердүүлүгүнө аялдардын тең укуктуу катышуусуна басым жасоо аракеттери көрүлгөн.

АС статусу боюнча белгисиздик, укуктук боштуктар жана конфликттер, активдүү АС саны жөнүндө ишенимдүү маалыматтын жоктугу, гендердик иштерди кароодо АС компетенттүүлүгү жана ролу жөнүндө пикир келишпестиктер, ошондой эле АС аялдардын аз өкүлчүлүгү көрсөтүлгөн. Изилдөөнүн актуалдуулугу, биринчиден, сот адилеттигинин сапатын жогорулатууга жана сот адилеттигинин учурдагы абалына баа берүүгө, катышуучулардын ар түрдүүлүгүн жана жарандар тарабынан талаштарды чечүү үчүн колдонулган механизмдерди, анын ичинде өкмөттүк эмес ыкмаларды түшүнүү аркылуу таасир этүү жөндөмдүүлүгү болуп саналат. Экинчиден, изилдөөлөр калктын керектөөлөрүн, аялдардын, балдардын жана башка аялуу топтордун кызыкчылыктарын эске алууга багытталышы керек. Жана, акырында, изилдөөнүн эң чоң мааниси – АС мыйзамдык базасын өркүндөтүү боюнча сунуштарды иштеп чыгуу, уюштуруу чараларын ишке ашыруу, аялдардын АС өкүлчүлүгүн жакшыртуу жана аларда гендердик сезимталдыкты жогорулатуу боюнча иш-чараларды иштеп чыгууда байкалды.

Изилдөө алдын ала макулдашылган методология боюнча жүргүзүлдү (кеңири маалымат кийинки бөлүмдө).

Изилдөөнүн жыйынтыктары КР аксакалдар сотторунун институтун мындан ары чыңдоо, ошондой эле гендердик сезимтал сот адилеттигине жетүүдө алардын ишмердүүлүгүн жакшыртуу боюнча сунуштарды иштеп чыгуу үчүн колдонулат.

Бул отчет 2022-жылдын июль–ноябрь айларынын аралыгында АС институту жүргүзгөн изилдөөнүн жыйынтыктарын талдоонун негизинде жыйынтыктоочу отчеттун кыскача корутундусу.

«Роза Отунбаеванын демилгеси» эл аралык коомдук фонду изилдөөнү колдойт жана ага катышкандардын баарына ыраазычылык билдирет.

Изилдөөнүн методологиясы

Изилдөөнүн объектиси – аксакалдар сотунун институту, ал эми **предмети** – аксакалдар сотунун ишмердүүлүгү.

Изилдөөнүн максаты: аксакалдар сотторунун ишмердүүлүгүнө жана учурдагы абалына, алардын иштерди кароонун тажрыйбасына, өлкөнүн улуттук жана жергиликтүү деңгээлдеги негизги тараптар менен өз ара аракеттенүүсүнө баа берүү.

Бул изилдөөдө коомдун бардык чөйрөлөрүндө аялдардын жана эркектердин ар кандай топторунун кызыкчылыктарын, мүмкүнчүлүктөрүн жана керектөөлөрүн эске алууга мүмкүндүк берүүчү гендердик саясатты ишке ашыруунун натыйжалуу инструменттеринин бири болгон гендердик талдоо өзгөчө роль ойноду.

Изилдөөнүн максатына жетүү үчүн төмөнкүдөй милдеттер коюлган:

- социалдык-демографиялык көрсөткүчтөрдүн контекстинде АС курамы боюнча сандык маалыматтарды аныктоо;
- АС тарабынан ишке ашырылуучу иш-чаралардын актуалдуулугун жана натыйжалуулугун изилдөө;
- АС мисалында жергиликтүү деңгээлде сот адилеттигине жетишүүнүн формалдуу эмес механизмдерине гендердик талдоо жүргүзүү;
- АС өнөктөштөрүн жана кызыкдар тараптарын аныктоо жана алардын өз ара аракеттенүүсүн баалоо;
- АС институтунун туруктуулугун институционалдык, социалдык, финансылык жана башка аспектилер боюнча баалоо.

Изилдөөнүн божомолдору:

Изилдөөнү башталганга чейин АС институтунун тейлөө жана башкаруу саясаты эскирген, ырааттуу эмес, анын ичинде гендердик парадигмалар колдонуу жана жергиликтүү деңгээлде элдин сот адилеттигине болгон суроо-талаптарын толук канааттандырбай жаткандыгы болжолдонгон.

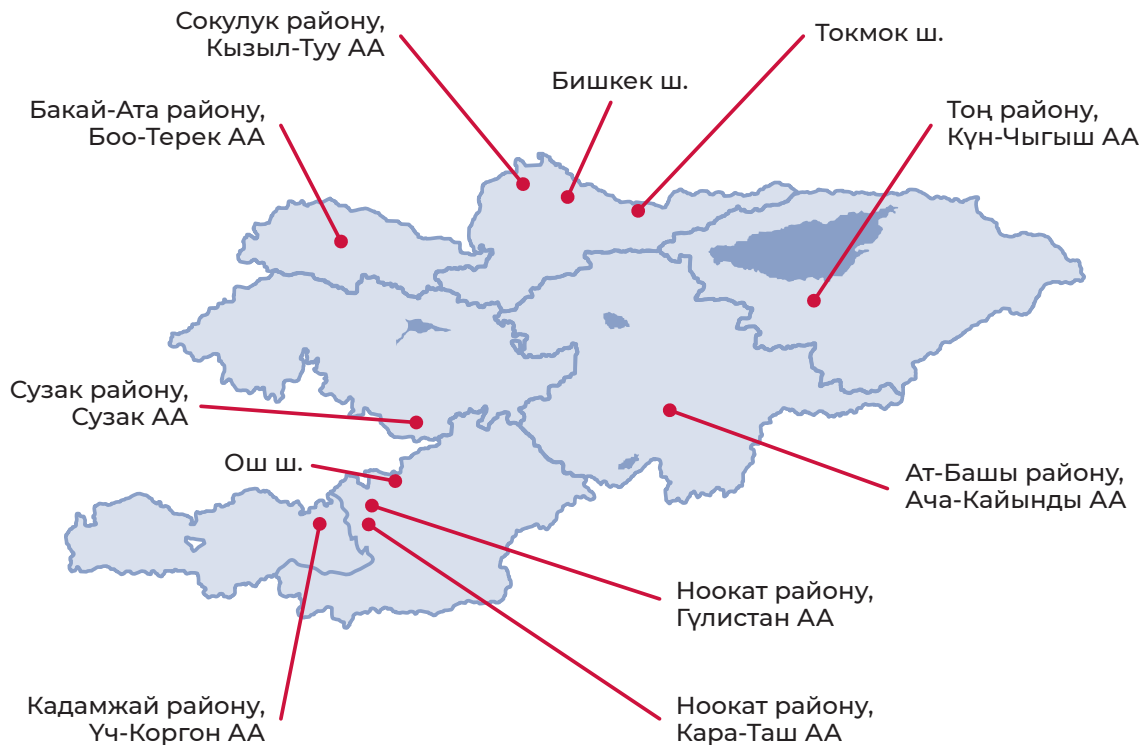
Изилдөө төмөнкүлөрдү аныктоо үчүн жүргүзүлгөн:

- АС портрети;
- АС учурдагы укуктук жөнгө салуусу;
- аялдардын аксакалдар сотунун ишмердүүлүгүнө катышуусуна болгон тоскоолдуктар;
- аялдар АС толук кандуу мүчөсү болуп саналган, ошондой эле алар АС тарабынан гендердик сезимтал жана адилет чечимдерди кабыл алган оң жагдайлар;
- жергиликтүү калктын АС ролун кабыл алуусу, АС мүчөлөрүнүн өз ролун кабыл алуусу;
- АС ишмердүүлүгүндө диндин ролу;
- АС негизги жергиликтүү бийлик органдары менен өз ара аракеттенүүсү;
- аксакалдар сотторунун муктаждыктары;
- келечектеги кийлигишүүлөр боюнча сунуштар.

Географиялык камтылышы:

Иликтөө республика боюнча 11 калктуу конушта, анын ичинде 7 аймакта, республикалык мааниде Бишкек жана Ош шаарларында жүргүзүлгөн. Иликтөөнүн алкагында республиканын 7 облусундагы 14 аксакалдар соту текшерүүгө алынган. Бул КР жалпы тенденцияны чагылдырса да, бул үлгү толук эмес экенин белгилей кетүү керек.

Мындан тышкары, райондук деңгээлдеги негизги кызыкдар тараптар менен тереңдетилген маектерден алынган маалыматтар жергиликтүү деңгээлде аныкталган базалык тенденциялардын жалпы райондогу кырдаал менен окшоштугун тастыктады.

Отбор локаций был осуществлён с учётом следующих критериев:

1. Жамааттын этникалык курамы (моноэтникалык жана полиэтникалык);
2. Калктын саны (чоң жана кичине);
3. Географиялык жайгашуусу (райондун/райондун борборунан алыс);
4. АС гендердик курамы (моно-гендердик жана гендердик тең салмактуу);
5. АС этникалык курамы (моноэтникалык жана полиэтникалык);
6. АС учурдагы курамы түзүлгөн дата (жаңыдан шайланган жана узак мөөнөттүү);
7. АС мүчөлөрүнүн курамынын сапаттык өзгөчөлүктөрү (аялдардын төрагалыгы, юридикалык билими жана юридикалык иш тажрыйбасы, дин ишмерлеринин жана муниципалдык кызматкерлердин болушу, аксакалдар сотунун мүчөлөрүнүн жаш курагы);
8. Каралган иштердин саны (иштердин эң көп жана эң аз саны бар соттор).

Изилдөө инструменттери

Изилдөө жүргүзүү үчүн төмөнкү ыкмалар жана каражаттар колдонулган:

1. Учурдагы АС жөнүндө маалымат чогултуу;
2. Иш үстүндөгү изилдөөлөр;
3. Методдорду жана инструменттерди сыноо үчүн пилоттук изилдөө;
4. Жер-жерлердеги иштер.

2022-жылдын сентябрынан ноябрь айына чейинки мезгилде тандалган жамааттарга барып, анын алкагында төмөнкүлөр ишке ашырылды:

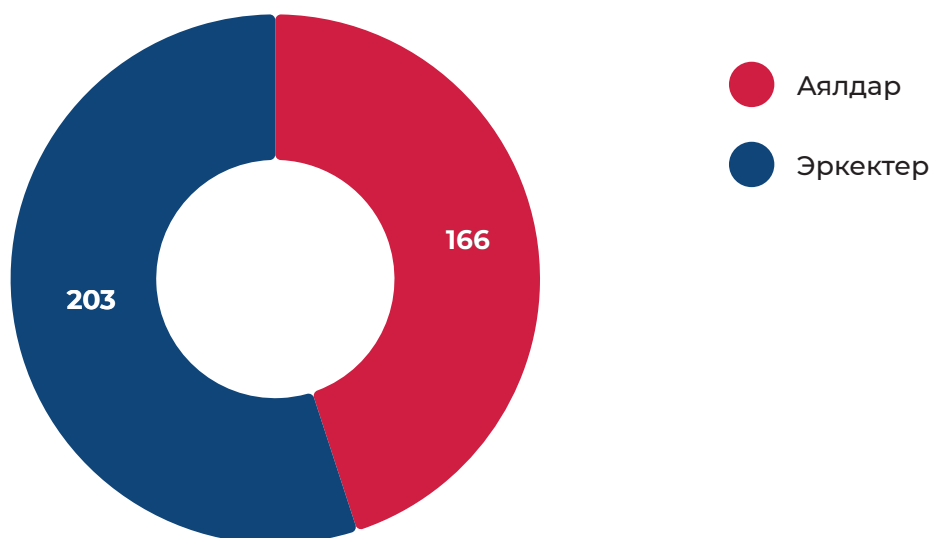
- мамлекеттик органдардын, райондук мамлекеттик администрациялардын, мамлекеттик органдардын аймактык бөлүмдөрүнүн жетекчилери жана негизги адистери менен улуттук жана жергиликтүү деңгээлдеги кызыкдар тараптар менен тереңдетилген маектешүүлөрдү; ЖӨБ; жарандык коом уюмдары менен; аксакалдар сотунун мүчөлөрү менен; АС катышуучулары менен;
- аксакалдар сотунун мүчөлөрү жана жергиликтүү тургундар менен ФТТ талкууларды өткөрүү;
- документтерди изилдөө (арыздарды, протоколдорду, чечимдерди ж.б. каттоо журналдары).

Изилдөөгө 369 респондент катышкан, алардын 203ү (55%) эркектер жана 166сы (45%) аялдар.

Тереңдетилген маектер 245 респондент менен жүргүзүлдү, анын ичинде 163 (67%) эркек жана 82 (33%) аял.

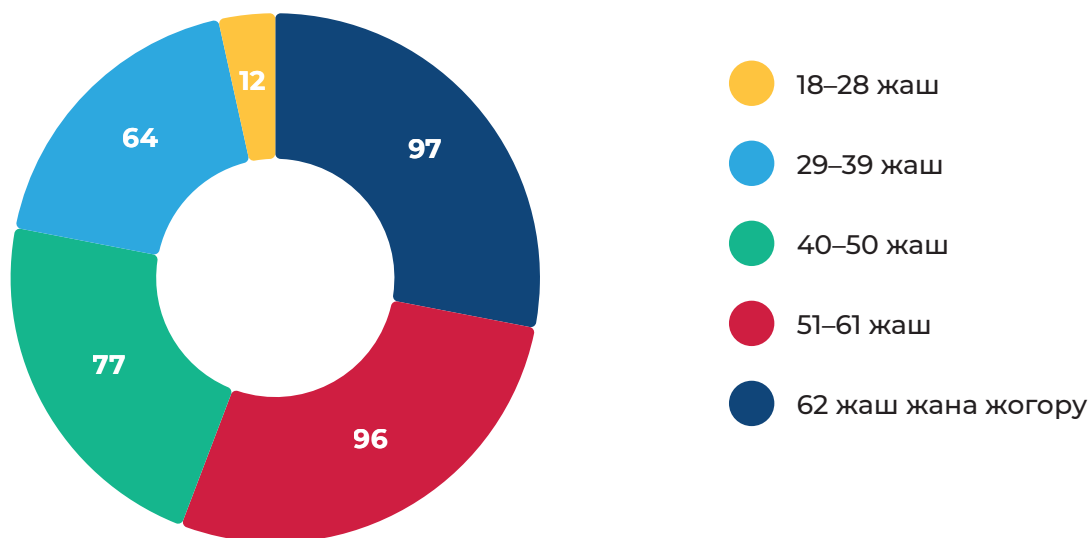
Тандалган жерлерде ФТТ талкууларга 124 адам катышып, анын 68%ы (84) аялдар, ал эми 32%ын (40) эркектер түзөт.

1-ДИАГРАММА. ЖЕР-ЖЕРЛЕРДЕ ЖҮРГҮЗҮЛГӨН ИЗИЛДӨӨЛӨРДҮН САНЫ (АДАМДАР)

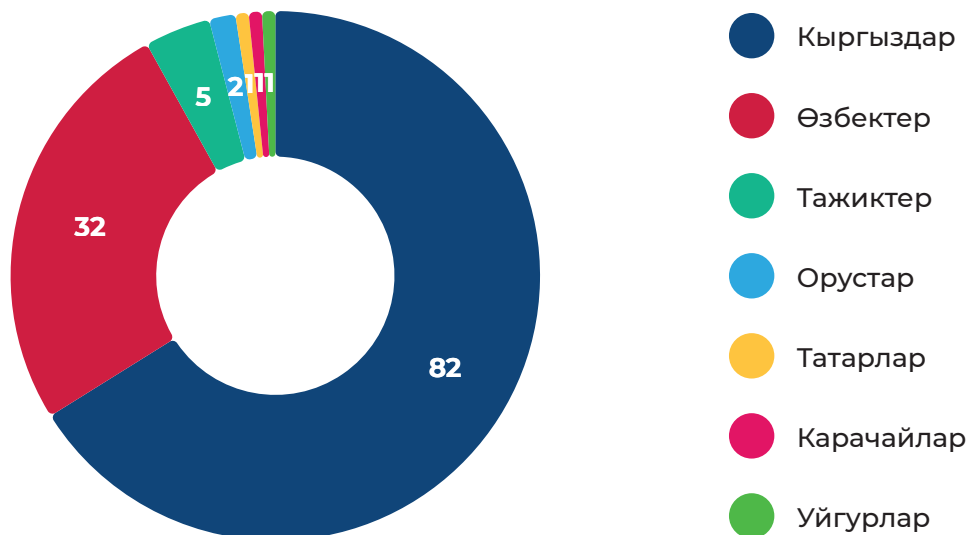
Респонденттердин жарымынан көбү, тактап айтканда 56% 40 жаштагы жана 61 жашка чейинки курактагылар. Респонденттердин эң азы 18–28 жаш курактагылар (изилдөөгө катышкандардын жалпы санынын 3%ы). Катышуучулардын орточо жашы 51,7 жашты түздү.

2-ДИАГРАММА. ЖЕР-ЖЕРЛЕРДЕ ЖҮРГҮЗҮЛГӨН ИЗИЛДӨӨЛӨРДӨГҮ РЕСПОНДЕНТТЕРДИН ЖАШ ӨЗГӨЧӨЛҮКТӨРҮ (АДАМДАР)

ФТТ катышуучуларынын ичинен 66% кыргыздар, ал эми 34% башка улуттардын өкүлдөрү.

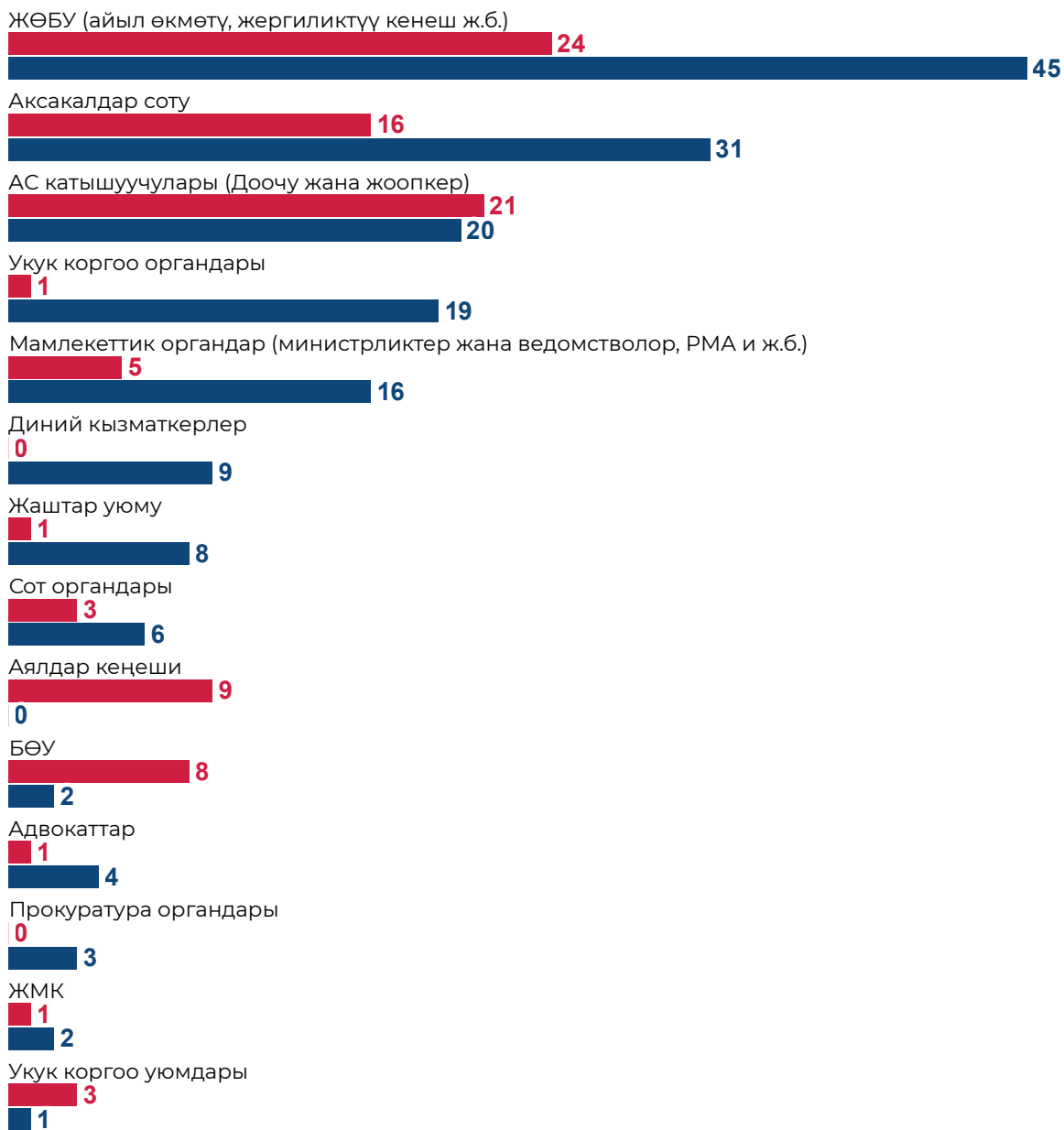
3-ДИАГРАММА. ФТТ РЕСПОНДЕНТТЕРДИН УЛУТУ (АДАМДАР)

Тармактык негизде ЖӨБ органдары эң көп өкүлчүлүккө ээ – 69 респондент. Ички иштер органдары жана райондук деңгээлдеги мамлекеттик органдар (райондук мамлекеттик администрация жана министрликтердин жана ведомстволордун аймактык бөлүмдөрү) болжол менен бирдей пропорцияда – тиешелүүлүгүнө жараша 20 жана 21 катышат. Сурамжылоого катышкандардын эң азы прокуратура органдарынан болгон – 3.

4-ДИАГРАММА. СЕКТОРДУК КАТЕГОРИЯДАГЫ РЕСПОНДЕНТТЕР (АДАМДАР)

● Аялдар ● Эркектер

Аксакалдар сотунун портрети

Аксакалдар сотунун саны

Ачык маалымат булактарына таянсак, 2015-жылы Кыргыз Республикасында 795 аксакалдар соту иштеп, алардын курамына **4385** жаран киргизилген¹.

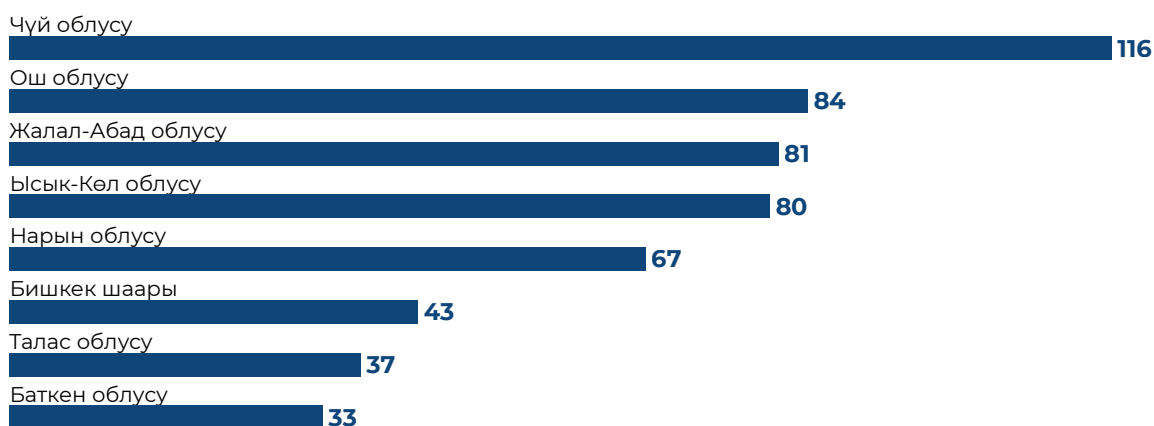
Бирок бүгүнкү күндө ачык булактарда аксакалдар сотторунун саны жана өзгөчөлүктөрү тууралуу маалымат жок.

Иликтөөнүн алкагында Кыргыз Республикасынын Президентинин өлкөнүн аймактарындагы ыйгарым укуктуу өкүлдөрүнүн аппараттарына аксакалдар сотторунун саны жана курамы боюнча иш жүзүндөгү маалыматтарды алуу үчүн суроо-талап жөнөтүлгөн. Маалыматтар 461 муниципалитеттен, анын ичинде 433 айыл аймагынан жана шаар тибиндеги жаңы конуштардан, 15 райондук маанидеги шаардан, 11 облустук маанидеги шаардан жана 2 республикалык маанидеги шаардан чогултулду. 23 айыл аймагы, 3 райондук маанидеги шаар жана 1 облустук маанидеги шаар боюнча маалымат берилген эмес.

Иликтөөнүн жүрүшүндө ачык булактарда жарыяланган сандык маалыматтарда жана ЖӨБ органдары тарабынан берилген маалыматтарда карама-каршылыктар табылган. Бул маалыматтарды чогултуунун ар кандай убакыт аралыгы, сурамжылоо учурунда айрым муниципалитеттерде АС мүчөлөрүн шайлоонун жоктугу, ошондой эле мамлекеттик органдардан маалыматтарды чогултуунун бирдиктүү методологиясынын жоктугу менен байланыштуу болушу мүмкүн.

Жергиликтүү өз алдынча башкаруу органдарынын маалыматы боюнча республикада **541** аксакалдар соту болсо, алардын көбү Чүй облусунда – 116 (21%), эң азы – 33 (6%) Баткен облусунда жайгашкан.

5-ДИАГРАММА. КЫРГЫЗ РЕСПУБЛИКАСЫНДАГЫ АКСАКАЛДАР СОТУНУН САНЫ

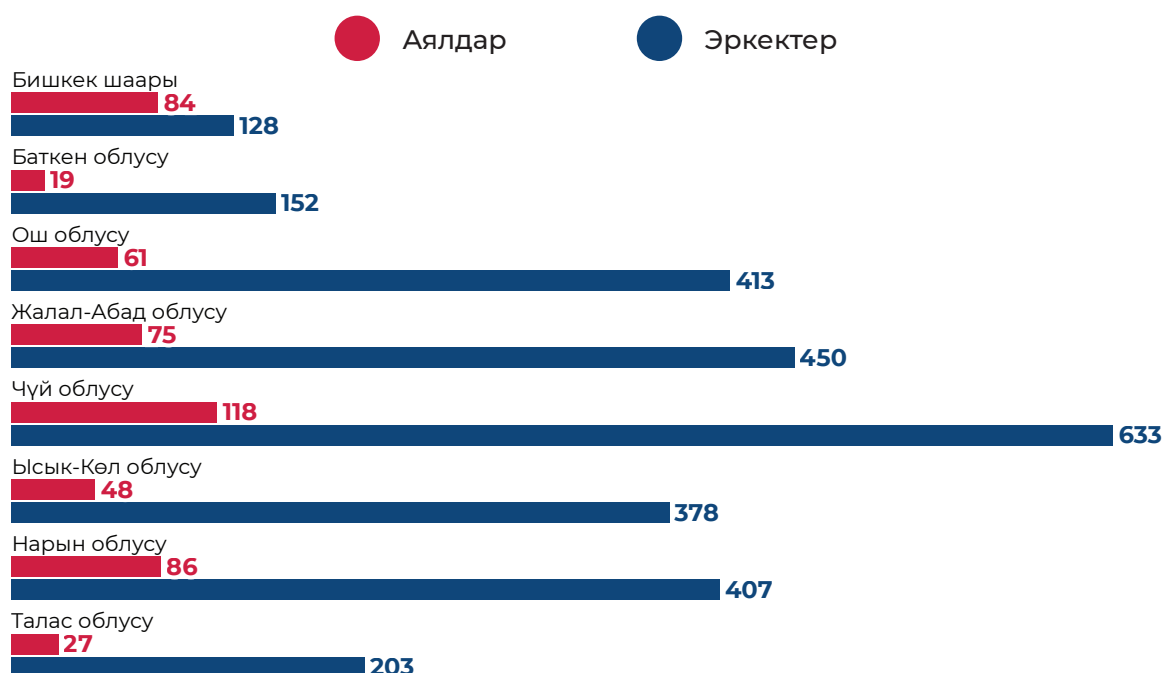

¹ https://24.kg/parlament/23961_v_kyrgyzstane_deystvuet_795_sudov_aksakalov/

Аксакалдар сотунун мүчөлөрүнүн саны

ЖӨАБ органдарынын маалыматы боюнча республикадагы аксакалдар сотунун мүчөлөрүнүн жалпы саны **3 282** адамды түзөт, анын ичинен 2 764 (84%) эркектер жана 518 (16%) аялдар.

6-ДИАГРАММА. КЫРГЫЗ РЕСПУБЛИКАСЫНДАГЫ АКСАКАЛДАР СОТУНУН МҮЧӨЛӨРҮНҮН САНЫ (2022-ЖЫЛ)

Пайыз менен алганда, облус боюнча аксакалдар сотунун мүчөлөрүнүн жалпы санынан аялдардын эң көп саны Нарын облусунда – 17% (86 адам), эң азы Баткенде – 11% (19 адам) жана Ысык-Көл облусунда. Ысык-Көл облусу – 11% (48 адам). Бишкек шаарында аксакалдар сотторунун аялдарынын үлүшү 40%ды (84 адам) түзөт.

Аксакалдар сотторунун төрагаларынын саны

Республика боюнча 541 аксакалдар сотторунун төрагасынын ичинен аялдар 5% (29 киши), ошол эле учурда эркектер 95%ды (512 киши) түзөт.

Облустагы АС төрагаларынын жалпы санынан пайыздык көрсөткүч менен алганда эң көп аялдар Нарын облусунда 7%ды (5 киши) түзөт. Ал эми Баткен, Ысык-Көл облустарында бир дагы аял төрага жок. Бишкек шаарында аксакалдар сотунун төрагаларынын үлүшү 26%ды (11 адам) түзөт.

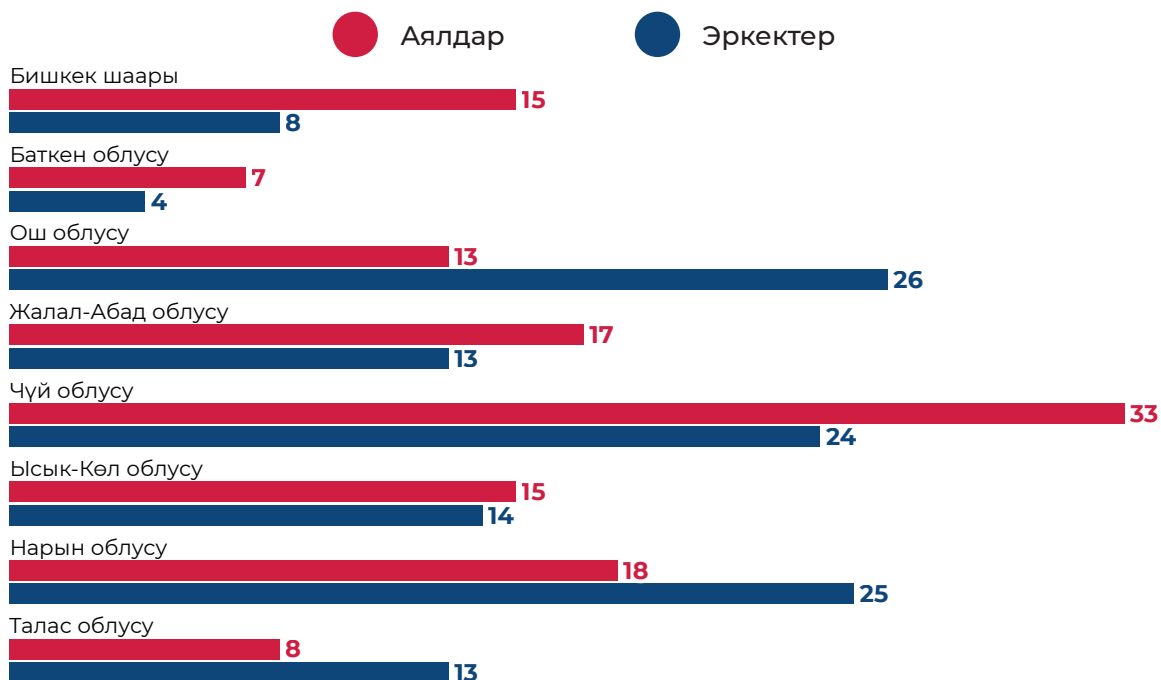
7-ДИАГРАММА. КЫРГЫЗ РЕСПУБЛИКАСЫНДАГЫ АКСАКАЛДАР СОТУНУН ТӨРАГАЛАРЫНЫН САНЫ (2022-ЖЫЛ)

Аксакалдар сотунун катчыларынын саны

Республика боюнча аксакалдар сотунун катчыларынын жалпы саны 253 адамды түзөт, анын ичинен 127си (50%) эркек, 126сы (50%) аял.

8-ДИАГРАММА. КЫРГЫЗ РЕСПУБЛИКАСЫНДАГЫ АКСАКАЛДАР СОТУНУН КАТЧЫЛАРЫНЫН САНЫ (2022-ЖЫЛ)

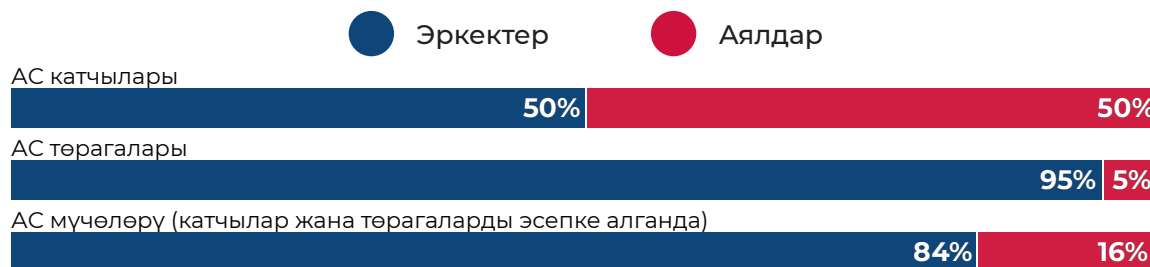

Облус боюнча аксакалдар сотунун катчыларынын жалпы санынан пайыздык көрсөткүч менен алганда, аял катчыларынын эң көп үлүшү Баткен облусунда – 64% (7 адам), эң аз үлүшү – Ош облусунда – 33% (13 адам).

Бишкек шаары боюнча аксакалдар сотунун катчылыгында аялдардын үлүшү 65% (15 адам).

Ошентип, өлкөдөгү аксакалдар сотунун мүчөлөрүнүн басымдуу бөлүгүн эркектер (84%) түзөт. Аксакалдар сотунун төрагасы катары аялдардын үлүшү аз (5%). Аксакалдар сотунун катчы болуп аялдардын басымдуу бөлүгү киргизилген жана республикадагы аксакалдар сотунун катчыларынын жалпы санынын 50%ын түзөт.

9-ДИАГРАММА. АКСАКАЛДАР СОТУНДАГЫ РОЛДОРДУ ЖЫНЫСЫ БОЮНЧА БӨЛҮШТҮРҮҮ (%)

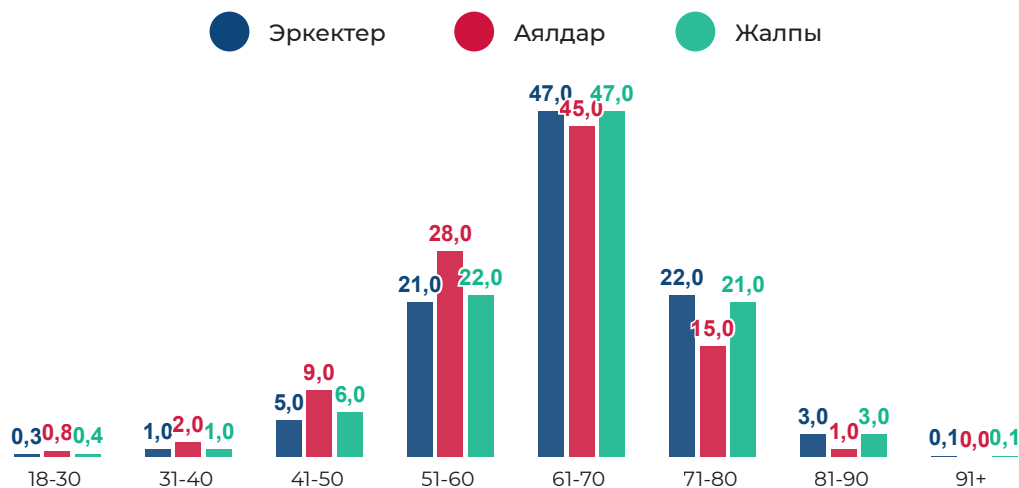

Аксакалдар сотторунун мүчөлөрүнүн курагы боюнча маалыматтар

ЖӨАБ органдарынын маалыматы боюнча, АС мүчөлөрүнүн көпчүлүгүн 61 жаштан 70 жашка чейинки курактагылар түзөт, АС мүчөлөрүнүн жалпы санынын 47%ы. Бул тенденция эркектерге (47%) жана аялдарга (45%) туура келет. Мындан тышкары, пропорционалдуу түрдө 51 жаштан 60 жашка чейинки аялдардын курактык топторунда аялдар 28%ы, эркектерге салыштырмалуу 21%ды түзөт, ушундай эле тенденция 41 жаштан 50 жашка чейинки курактагы топтордо сакталып, мында аялдардын 9%, эркектердин 5%ын түзөт. Улгайган курактагы топтордо эркектердин үлүшү аялдардын үлүшүнө караганда пропорционалдуу түрдө жогору: 71 жаштан 80 жашка чейинки курактык топто эркектер 22%ды, ал эми аялдар 15%ды түзөт.

АС эң жаш мүчөсү эркектер арасында 23 жашта (Нарын облусу), аялдар арасында 23 жашта (Ош облусу). АС мүчөлөрүнүн ичинен эркектердин эң улуусу 104 жашта (Нарын облусу), аялдар арасында 86 жашта (Бишкек шаары).

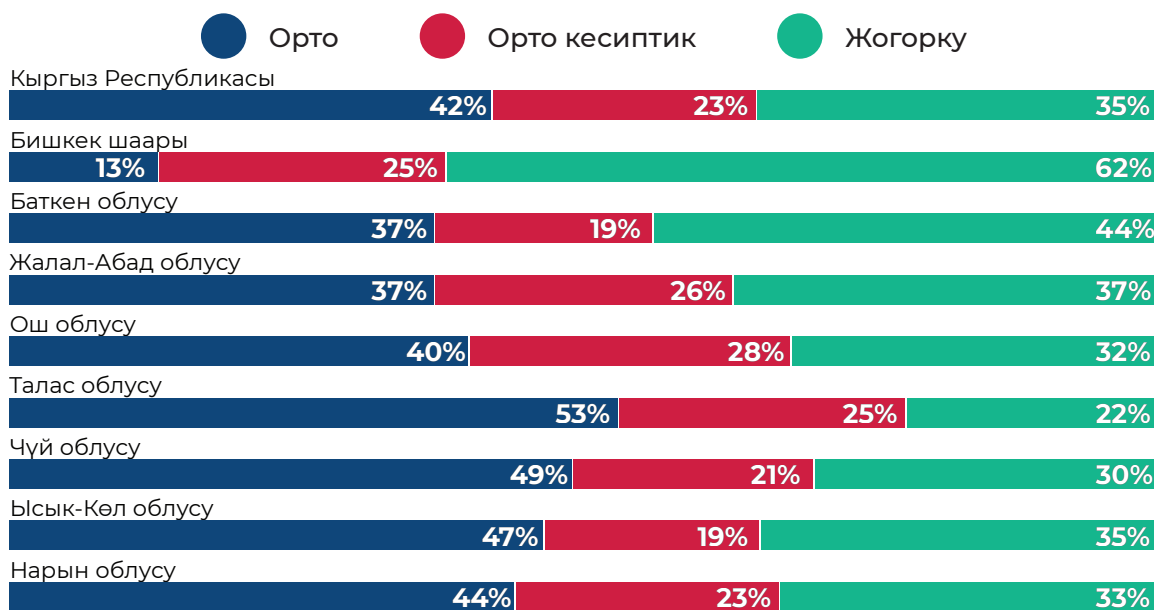
10-ДИАГРАММА. РЕСПУБЛИКА БОЮНЧА АКСАКАЛДАР СОТУНУН МҮЧӨЛӨРҮНҮН ЖАШ ӨЗГӨЧӨЛҮКТӨРҮ (%)

Аксакалдар сотторунун мүчөлөрүнүн билим деңгээли жөнүндө маалыматтар

ЖӨАБ органдарынын маалыматы боюнча, республикадагы аксакалдар сотунун мүчөлөрүнүн 35%ы жогорку билимдүү, 23%ы орто кесиптик, 42%ы орто билимге ээ.

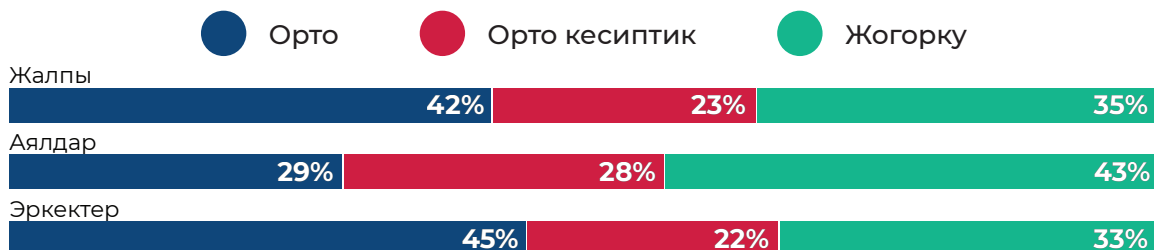
11-ДИАГРАММА. АКСАКАЛДАР СОТУНУН ОБЛУСТАР БОЮНЧА МҮЧӨЛӨРҮНҮН БИЛИМ ДЕҢГЭЭЛИ (%)

Жогорку билимдүү аксакалдар сотунун мүчөлөрүнүн үлүшү эң көп Бишкек шаарында (62%), ал эми облустар арасында Баткен облусунда (44%). Жогорку билимдүү АС мүчөлөрүнүн эң аз үлүшү Талас облусунда (22%).

Аксакалдар сотуна кирген эркектер менен аялдардын билим деңгээлин бөлүштүрүүдө байкаларлык айырма бар. Жогорку билимдүү аялдардын үлүшү 43%, эркектердики 33%. Орточо билим деңгээли бар аялдардын үлүшү 29%, эркектердики 45%. Аялдардын 28%, эркектердин 22% орто кесиптик билимге ээ.

12-ДИАГРАММА. КЫРГЫЗ РЕСПУБЛИКАСЫНДАГЫ АКСАКАЛДАР СОТУНУН МҮЧӨЛӨРҮНҮН БИЛИМ ДЕҢГЭЭЛИ (%)

Аксакалдар сотторунда каралган иштердин саны боюнча маалыматтар

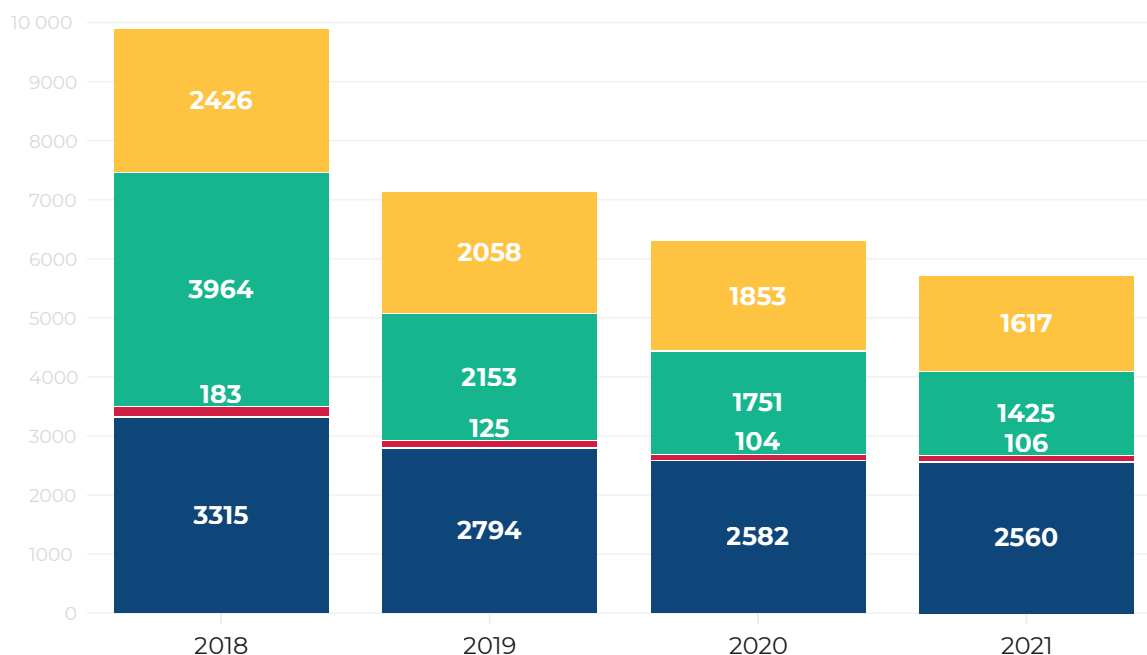
КР Улуттук статистикалык комитетинин маалыматы боюнча, 2018-жылы республика боюнча аксакалдар соту тарабынан 7172 иш, 2019-жылы 3341 иш, 2020-жылы 2460 иш, 2021-жылы 2443 иш каралган².

Ошол эле учурда бул изилдөөнүн алкагында жергиликтүү аткаруу органдары тарабынан берилген маалыматтар республика боюнча 2018-жылы 9888 иш, 2019-жылы 7130 иш, 2020-жылы 6290 иш, 2021-жылы 5708 иш каралганын көрсөтүүдө.

Жогорудагы маалыматтардагы айырмачылыктын мүмкүн болгон себептери болуп муниципалдык, мамлекеттик органдарда жана аксакалдар сотторунда так эмес маалыматтарды чогултуу жана бирдиктүү маалымат чогултуу методологиясынын жоктугунда болушу мүмкүн.

13-ДИАГРАММА. КЫРГЫЗ РЕСПУБЛИКАСЫНДА АКСАКАЛДАР СОТУ КАРАГАН ИШТЕРДИН САНЫ

- жарандардын кайрылуусу боюнча иштер
- соттор тапшырган иштер
- укук коргоо органдары тапшырган иштер
- жергиликтүү бийлик тапшырган иштер

Диаграммадан көрүнүп тургандай, 2018-жылдан 2021-жылга чейин аксакалдар соттору тарабынан каралган иштердин жалпы саны 4180ге (42%) азайган. 4 жылда жергиликтүү бийлик органдары тарабынан каралган иштердин саны 809 ишке (33%), укук коргоо органдары тарабынан каралган иштер 2539га (64%), соттор тарабынан каралган иштердин саны 77ге (42%) азайган, ал эми жарандардын кайрылуусу боюнча каралган иштердин саны 755ке (23%) кыскарган.

² «Кыргыз Республикасынын аялдары жана эркектери» статистикалык жыйнактары 2017–2021, Бишкек 2022, 233–234-б. <http://www.stat.kg/media/publicationarchive/9471f65a-7cbd-4320-8651-ca2edf36de24.pdf>

Аксакалдар сотунун актуалдуулугу

Бул изилдөөнүн бардык аспектилерин баалоо менен, биз акыркы колдонуучуга багытталган сот адилеттигин ишке ашыруунун мамлекеттик эмес формаларын өнүктүрүүнүн жогорку актуалдуулугун ишенимдүү айта алабыз. БУУнун 2030-жылга чейин Туруктуу өнүгүү максаттары – гендердик теңчилик, инклюзия жана сот адилеттигине бирдей мүмкүнчүлүк³. Бул максатка ар кандай жолдор менен жетүүгө болот, анын ичинде укуктук системасындагы плюрализм жана талаш-тартыштарды чечүүнүн мамлекеттик эмес механизмдерин, анын ичинде АС өнүктүрүү.

Мамлекеттик колдоо

АС башка мамлекеттик органдардан айырмаланып, мыйзамдык деңгээлде күчтүү укуктук базага жана мамлекеттик колдоо механизмдерине ээ. Биринчиден, АС конституциялык статуска ээ болсо, экинчиден, атайын мыйзамдын негизинде иштейт. АС ишмердүүлүгү жергиликтүү бюджеттен каржыланат. Акырында, аксакалдар сотунун чечимдери мамлекет тарабынан колдоого алынат.

Бирок, 2002-жылы «Аксакалдар соттору жөнүндө» мыйзам кабыл алынгандан бери бул соттор өз позициясын сактап калуу жана аларга жүктөлгөн милдеттерди аткаруу үчүн инклюзивдүү болууга жана колдоого муктаж. АС сот адилеттигин өнүктүрүү боюнча эч кандай программада камтылбайт, алар сот адилеттигине жетүү боюнча саясий жана укуктук күн тартибин талкуулоодон четтетилген. Алардын меценаты да, координациялоочу органы да жок, улуттук деңгээлдеги эч бир мекеменин жардамысыз өз алдынча калып жатышат.

Ошентип, мыйзамдар бул орган үчүн жогорку потенциалга ээ, анткени ал жегиликтүү аймактагы чыр-чатактардын санын азайтуу боюнча мамлекеттик функцияларды гана эмес, ошондой эле мамлекет тарабынан ага жүктөлгөн функциялардын бир бөлүгүн аткарган орган катары иштелип чыккан кылмыш иштерин кароо, майда иштердин административдик укук бузуулардын жана майда мүлктүк жана үй-бүлөлүк талаш-тартыштардын көпчүлүгүн кароо аркылуу сот тутумунун жүгүн азайтуу.

Калктын аксакалдар сотуна муктаждыгынын деңгээли

Иликтөөнүн жыйынтыгы республикалык жана жергиликтүү деңгээлде АС карата ар кандай көз караштар бар экенин көрсөттү.

Бирок чечим кабыл алгандар арасында АС өнүгүү моделин дайыма эле түшүнө беришпейт. Республикалык деңгээлде респонденттерди мамлекетке, коомго жана жеке жарандарга мындай институттун канчалык зарылчылыгы бар деген суроолор кызыктырууда. Ошондой эле мекеменин мамлекеттик орган катары белгиленген

³ Туруктуу өнүгүүнүн максаттары 2030
<https://www.un.org/sustainabledevelopment/ru/sustainable-development-goals/>
(12.01.2023. жеткиликтүү)

статусун сактап калуу же дүйнөлүк соттун форматына айландырууну (трансформациялоо) тандоо маселеси ачык бойдон калууда.

Ошол эле учурда жергиликтүү жана райондук деңгээлде жүргүзүлгөн изилдөөлөр АС чыңдоого жана өнүктүрүүгө негизги кызыктар тараптардын реалдуу кызыкчылыгын аныктады. Аймактардагы чыр-чатактардын жана социалдык чыңалуунун деңгээлин төмөндөтүүдө, муниципалдык башкаруу системасын бошотууда, децентрализациялоодо жана сот адилеттигин ишке ашыруу кызматтарынын жеткиликтүүлүгүн жогорулатууда жалпысынан АС иштеринин оң натыйжасы белгиленет.

Ошондой эле жергиликтүү деңгээлде жарандарга жөнөкөй жарандар үчүн жеткиликтүү жана түшүнүктүү болгон адилеттүүлүк керек. Иштеген алгачкы жылдарга салыштырмалуу бир топ кыскарганына карабастан, талаш-тартыштарды чечүү, элдештирүү, кылмыштуулуктун алдын алуу жана тарбиялоодо АС ролу чоң. Бул биринчиден, аксакалдар сотуна мамлекеттик колдоонун жоктугунан. Экинчиден, АС тарабынан каралуучу иштердин чөйрөсүн чектеген жана аларды административдик-укуктук мажбурлоо чараларын (айып пул, коомдук жумуштар) колдонуу укугунан ажыраткан мыйзамдарга өзгөртүүлөр алардын укук бузуучуларга карата рычагдарын азайткан. Үчүнчүдөн, АСнун курамы көп учурда мекемеге болгон жалпы ишенимдин адекваттуу деңгээлин камсыз кыла албайт. Акыр-аягы, ички жана тышкы миграция процесстери, ааламдашуу процесстери, өзгөчө шаарларда, соттордун ролунун өзгөрүшүнө таасирин тийгизет.

Бирок кырдаалды жалпылоодо этият болуу керек, анткени ал өлкө боюнча бирдей эмес. Талаада жүргүзүлгөн изилдөөлөрдүн жыйынтыгы көрсөткөндөй, АС айыл жерлерине салыштырмалуу чоң шаарларда чыр-чатакты чечүү ыкмасы катары анча популярдуу эмес. Бул шаарларда талаштарды чечүүнүн формалдуу механизмдерине (соттор, полиция, медиация, юристтер ж.б.) жетүүнүн жогорулашына, талаш-тартыштарды чечүү маданиятынын өзгөрүшүнө жана шаар тургундарынын баалуулуктарынын өзгөрүшүнө байланыштуу. Өлкөнүн айрым аймактарында диний мекемелер активдүү роль ойноп, айрым жерлерде атүгүл жарандардын түздөн-түз кайрылуусу боюнча талаш-тартыштарды чече башташты.

Аксакалдар сотунун status quo тобокелдиктери

Башка аша чабуулар, мисалы, аксакалдар сотторуна тийиштүү көңүл бурбоо жана колдоонун жоктугу, ошондой эле талаш-тартыштарды чечүү жол-жоболорун жана иш кагаздарын татаалдаштыруу аркылуу АС ишин ашыкча бюрократташтыруу, ошондой эле өздөрүнүн пассивдүүлүгү. АС ролунун акырындык менен төмөндөшү. Ошол эле учурда, коомдук (формалдуу эмес) сот адилеттигинин уясы биринчи кезекте башка каражаттар жана институттар менен толтурулат, мисалы, диний лидерлер жана квазисоттор, кылмышкерлер, деструктивдүү күчтөр, коомдук нааразычылыкты жараткан жана коомдук пикирди калыптандыруучу блогерлер ж.б.

АС дагы бир коркунуч – бул алардын функцияларынын «солгундашы» жана мүчөлөрүнүн бөлүнүшү. Ага адаттан тыш функцияларды (шайлоо жана үгүт иш-чараларына катышуу, улгайган адамдарды карылар үйүнө жайгаштыруу ж.б.) жүктөө, анын ичинде АС мүчөлөрүн ар кандай комиссиялардын жана жумушчу топтордо алар жеке иштешет. Бул жамааттык орган катары эмес, өз алдынча аракеттенген жерде АС салым кошо албайт.

Бул уникалдуу органдын инсандыгын жоготуу коркунучу АС жана медиаторлордун функцияларын аралаштыруу же аларды сот адилеттүүлүгүнүн стандартына өзгөртүү менен шартталышы ыктымал. Бул жагдайлардын ар биринде АС жергиликтүү жеткиликтүү адилеттүүлүктү камсыз кылуучу жамаат жана бейформал орган катары өз алдынчалыгын, маданий статусун жана өзгөчөлүгүн жоготот.

Аксакалдар сотунун потенциалы

АС талаш-тартыштарды жөнгө салуучу мамлекеттик эмес форум катары өз мүмкүнчүлүктөрүнөн айрылган жок. АС пайдасын жана тобокелдиктерин баалоодо бир катар аспектилерди эске алуу керек.

Аксакалдар сотунун иш-аракетинин укуктук негиздери

АС укуктук негизин Конституция, «Аксакалдар соту жөнүндө» атайын мыйзам, Жарандык процессуалдык кодекс, АС иши жөнүндө жобо жана жергиликтүү кеңештер тарабынан кабыл алынган башка ченемдик актылар түзөт. Бирок бул документтердин ар биринде олуттуу сандагы боштуктар, бүдөмүк, ички карама-каршылыктар, тиешелүү мыйзамдарга карама-каршылыктар бар.

Маселен, «Аксакалдар соттору жөнүндө» мыйзамдын эң көрүнүктүү кемчиликтеринин ичинен төмөнкүлөрдү бөлүп көрсөтүүгө болот:

1. жергиликтүү кеңештердин же жергиликтүү өз алдынча башкаруунун башка өкүлчүлүктүү органдарынын чечимдери боюнча «Аксакалдар сотторун түзүү жөнүндө» Мыйзамдын ченемдери жарандардын АС түзүү укугу жөнүндөгү конституциялык нормаларга ылайык келбегендиги;
2. калктуу конуштарда АС түзүү механизминин жоктугу (жаңы конуштарда);
3. эгерде АС анча чоң эмес кылмыштар, администрациялык укук бузуулар, үй-бүлөлүк зомбулуктар жөнүндө иштерди кароо боюнча ыйгарым укуктары ыйгарым укуктуу органдардын ичинен АС чыгарган жазык-укуктук блоктун колдонуудагы мыйзамдарына ылайык келбесе;
4. чыр-чатактар жана ички талаш-тартыштар болгон учурда ыйгарым укуктуу аксакалдар соту мүлктүк жана үй-бүлөлүк талаш-тартыштарды карайт; аксакалдар сотуна кайрылууга укуктуу адамдарды аныктоо;
5. АС администрациялык айып салуу укугун караган эскирген нормаларды жаңыртуу;
6. эгерде милициянын участкалык инспекторлорунун тартипти камсыз кылуудагы АС отурумунда тараптарга маалымат берүүдөгү ролу ички иштер органдары жөнүндө тиешелүү мыйзамдарга ылайык келбесе;
7. «Жергиликтүү соттор менен аксакалдар сотторунун өз ара аракети жөнүндө» мыйзамдын жоболору жарандык-процессуалдык мыйзамдарда көрсөтүлгөн эмес. Тактап айтканда, аксакалдар сотун жергиликтүү сотторго өткөрүп берүү механизми Жарандык-процессуалдык кодексте жергиликтүү соттордун АС иштерин берүү механизми каралган эмес; АС үчүн кворум жок болгон учурда, сот тарабынан АС жиберилген иштерди кайра чакыртып алуу механизми жок; АС чечимдерине жергиликтүү сотторго даттануу тартиби жөнгө салынган эмес;
8. талаш-тартыштардын айрым категориялары боюнча купуялуулукту камсыз кылуу маселелери иштелип чыкпаса;
9. АС соту тарабынан кабыл алынган чечимдерге мониторинг жүргүзүү механизминин жоктугу ж.б.

Талкууга коюлган «Аксакалдар соту жөнүндө» мыйзам долбоору⁴ бул көйгөйлөрдү чечпейт, тескерисинче, кырдаалды курчутууда. Эң талаштуу жоболордун ичинен биз төмөнкүлөрдү белгилейбиз:

1. АС талаш-тартыштарды чечүү процессин ашыкча бюрократташтыруу жана АС сот өндүрүшүн ЖПК менен көзөмөлдөө;
2. талаш-тартыштарды кароодо ийкемдүүлүктүн жоголушуна алып келген соттук териштирүүнүн тилин чектөө жана АС иштерди эркин кароодон баш тартуу;
3. мүлктүк талаш-тартыштар, келишимдер, карызды өндүрүү, зыяндын ордун толтуруу, улуттук үрп-адаттар жана каада-салттар боюнча талаш-тартыштардын эң популярдуу категориялары боюнча ыйгарым укуктарды кыскартуу ж.б.

Ошону менен бирге «Аксакалдар соту жөнүндө» Мыйзамдын долбоору Кыргыз Республикасы тарабынан ратификацияланган адам укуктары боюнча эл аралык келишимдердин жоболоруна жарым-жартылай ылайык келет, анткени аларда аялдарга карата ачык гендердик басмырлоо камтылбайт. Бирок алар атайын чараларды жана аялдардын мекеменин бардык процесстерине толук кандуу катышуусун карашпайт, гендердик күн тартибин козгогон талаш-тартыштардын концепциялары жана процедуралары бүдөмүк бойдон калууда. Бул аялдардын жашоосуна жана жыргалчылыгына терс таасирин тийгизиши мүмкүн.

Аксакалдар сотунун мүчөлөрүн шайлоо

АС мүчөлөрүн ачык шайлоо элдик демократиянын жана катышуу принцибинин маанилүү көрүнүшү катарында түзүлгөн. Мына ушундан улам аксакалдар соту чыныгы элдик сот болуп калды.

Бирок убакыттын өтүшү менен шайлоолор АС курамын түзүүдөгү маанилүү ролун жоготуп, эл арасында урмат-сыйга жана кадыр-баркка ээ болгон. Жарандардын АС шайлоо боюнча жыйындарды өткөрүү, талапкерлерди көрсөтүү демилгеси дээрлик токтоп калгандай байкалбайт. Тилекке каршы, АС шайлоо боюнча чогулуштарында кворум көйгөйлөрү аз эмес. Бул маселе башка социалдык маанидеги башка маселелер менен катар жыйындын күн тартибине киргизилип, жарандардын кызыгуусун арттырып, ошону менен шайлоо маселеси боюнча кворумду камсыз кылары шексиз.

Формалдуу жана альтернативалуу эмес шайлоолор көп катталып, АӨ тарабынан АС мүчөлөрүнүн же аксакалдар сотторунун төрагасынын тизмелерин түзүү фактылары бар. Ошого карабастан, мессенджерлердеги топтор аркылуу (мисалы, Ача-Кайыңды айылы) же уруу башчылары (Кызыл-Туу айылы) айыл башчы жана эл менен баарлашкан жер-жерлердин аксакалдары аркылуу талапкерлерди көрсөтүүнүн оң тажрыйбасы бар.

АС мүчөлөрүн шайлоону АӨдөн талапкерлерди дайындоо менен алмаштыруу жергиликтүү калктын арасында кадыр-баркка негизделген АС легитимдүүлүгүнүн начарлашына алып келет. Көбүнчө жер-жерлерде изилдөө жүргүзүүдө тургундар өздөрүнүн АС мүчөлөрүн билишпейт, аларды ким көрсөткөнүн жана шайлаганын да билишпейт. Анын ордуна соттун мүчөлөрү соттуулугу алардын чыгарган чечимдеринин адилеттүүлүгүнө дал келген жарандар болушу керек, ал эми улууларды урматтоо менен элдин чечимди эч кандай шартсыз кабыл алып, баш ийүүгө даяр болушун камсыздоо керек. Мындан тышкары, шайкеш келбеген шайлоо процесси убактылуу чараларды киргизүү аркылуу АС аялдардын өкүлчүлүгүн бекемдөөгө тоскоол болушу мүмкүн.

⁴ Кыргыз Республикасынын «Аксакалдар соттору жөнүндө» Мыйзамынын долбоору <http://koomtaluu.gov.kg/ru/view-npa/2091> (кайрылган күнү: 12.01.2023)

Көптөгөн жерлерде АС түзүү үчүн ар бир айылдан бирден мүчөнүн АӨтөрдөгү өкүлчүлүгү, этникалык көп түрдүүлүк же ар бир уруктун өкүлчүлүгү сыяктуу ар кандай принциптер колдонулган. Бирок АС мүчөлөрүнүн курамында гендердик өкүлчүлүк принциби эч жерде колдонулган эмес.

АС мүчөлөрүнүн тизмелерин талдоодо көрсөткөндөй, талапкерлерди көрсөтүүдө жаш курагы көп учурда сакталбайт. Ошондой эле АС курамына адатта АӨнүн кызматкерлери, муниципалдык кызматкерлер жана милиция кызматкерлери кирет, бул алар ээлеген кызматтарды сыйлоодогу же КАБ АС сотунан айырмалоодогу кыйынчылыктар менен түшүндүрүлөт.

Аксакалдар сотунун курамы

Республика боюнча алынган маалыматтарга таянсак, АС ишинде аялдардын ролу анча чоң эмес экенин көрсөтүп турат. Алар мүчөлөрүнүн жалпы санынын 16% гана түзөт. АС мүчө болгон аялдардын эң көп саны Бишкек шаарында (40%), ал эми облустар арасында Нарын облусунда (17%) белгиленген. Бирок аялдардын эң азы Баткен жана Ысык-Көл облустарында (ар бири 11%).

Аялдарга жалпысынан эркектер менен бирдей шартта АС катчысынын ролу берилет. Мындан тышкары, аялдар АС төрагалык кызматты ээлегени сейрек кездешет жана мүчөлөрүнүн жалпы санынын 5% гана.

Аялдар ар кандай себептерден улам, анын ичинде гендердик жана структуралык тоскоолдуктардан улам АС мүчөлөрү болуп эсептелбейт. АС негизинен эркектерге ылайык орган болуп саналат жана аялдар көп учурда ашыкча эмоционалдуулукка жана психологиялык тенденцияларга даттанышат. Бирок, коомдогу ошол эле структуралык жана гендердик тоскоолдуктардан улам аялдар да АС мүчөлүгүнөн баш тартышат.

Структуралык тоскоолдуктар АС мүчөлөрүн шайлоонун ачык эмес жана көбүнчө формалдуу процесстерине, ошондой эле шайлоо процесстери боюнча калктын жетишсиз маалымдуулугуна байланыштуу. Гендердик тоскоолдуктарга үй-бүлөлүк жана коомчулуктун стереотиптери, калыс эмес көз караштар жана эркектер менен аялдардын патриархалдык ролдору кирет. «Аксакалдар соту» деген органдын аталышынын өзү гендердик негизде жана бул органга аялдардын катышуусуна көмөктөшпөйт.

Мындан тышкары, бардык тараптар аялдардын АС ишине, өзгөчө аялдардын катышуусундагы талаш-тартыштарды чечүүгө катышуусунун маанилүүлүгүн түшүнүшөт, анткени аялдар эркектердин курамын аныктоодо жүрүм-турумдук жана психологиялык тоскоолдуктарга туш болушат. Аялдын АСнун мүчөсү катары ийгиликтүү иштегенине мисал катары Ош облусунун Ноокат районундагы Кара-Таш АС 10 жылдан ашык убакыттан бери жергиликтүү жетекчи аялдын катышуусун айтсак болот. Ал АС потенциалын жогорулатуу жана лидер аялдарды окутуу долбооруна катышкандыгы үчүн тандалган. Андан тышкары, ал эркектер гана АС мүчөсү боло алат деген гендердик стереотипти бузуп, бул коомдо АС кошулган биринчи аял болуп калды. Өзүнүн кесипкөй жана жеке сапаттары менен ал коомчулуктун, эркектердин да, аялдардын да урматына жана ишенимине ээ болуп, анын катышуусу бул АС кайрылган аялдардын санынын көбөйүшүнө алып келди.

АС жаш курамы ар түрдүү: аларга 30 жашка чейинки жаштар да; 90 жаштан ашкан улгайган адамдар да кирет. Бирок мүчөлөрдүн эң көп бөлүгүн 61 жаштан 70 жашка чейинки курактагы пенсионерлер түзөт (46,9%). АС жаш курамы бир жагынан тажрыйбалуу адамдар экендигин, экинчи жагынан алардын мамилеси, ой жүгүртүүсү калыптанган адамдар экендигин айгинелеп турат.

Белгилей кетсек, АС мүчөлөрүнүн арасында билимсиз адамдар жок. Мүчөлөрдүн басымдуу көпчүлүгүнүн жогорку же орто кесиптик билими бар (60%). Бул кээ бир респонденттердин АС сабатсыздыгы жана билиминин жоктугу боюнча даттануулары негизсиз экенин тастыктап турат. Тескерисинче, билим деңгээли жогорку АС мүчөлөрүнүн өз тармагына тиешелүү конкреттүү маселелер боюнча квалификациясын жана потенциалын жогорулатуу боюнча чараларды сунуштоого мүмкүндүк түзөт. Изилдөөлөр көрсөткөндөй, бул чоң ишенимдин, натыйжаларга канааттануунун жана АС болгон талаптын кепилдиги болуп саналат.

АС курамында ар кыл кесиптин өкүлдөрү бар, анын ичинде мурдагы милиция кызматкерлерин, социалдык кызматкерлерди, үй башчылары (домкомдор), райондук жана муниципалдык кызматкерлерди, имамдарды жана айыл интеллигенциясынын өкүлдөрүн бириктирет. АС профессионалдык курамы жана өзгөчө анын төрагасы каралып жаткан талаш-тартыштардын түрлөрүнө түздөн-түз таасирин тийгизет. Мисалы, ЖӨАБ органдарында жөлөк пул, материалдык жардам жана документтерди алууга жардам берүү сыяктуу социалдык маселелер боюнча кайрылуулар төрага жана активдүү мүчөлөр социалдык тармакта тажрыйбасы бар АС оңой каралат. Бирок, юридикалык талаш-тартыштар боюнча АС талашты чече албагандыктан, арыздануучулар сотко же укук коргоо органдарына кайрылышы ыктымал. Ал эми, төрага мурдагы милиция кызматкери же сот болгон АС ар кандай мүлктүк жана үй-бүлөлүк талаш-тартыштарды карайт.

Уюштуруу структурасы

АС мыйзам боюнча коллегиялдуу орган болуп саналат. Бардык иштер аксакалдар сотунун курамында каралат, кворум мүчөлөрүнүн жалпы санынын 2/3 бөлүгүн түзөт. Коллегиялуулук принциби сакталган аксакалдар сотторунун бедели жогору, иштин сапаты да жогору. Талаш-тартыштарды коллегиялдуу кароо соттун мүчөлөрүнө иштин жагдайларын жана чечимдин схемасын талкуулоого мүмкүндүк берет, ошол эле учурда соттун мүчөлөрүнүн функционалдык милдеттерин бөлүштүрөт, иштерди кароо процессинин тарбиялык таасирин жакшыртат жана салттарын жогорулатат.

Бирок, көп учурда аксакалдар сотунун төрагасы же АС башка бир көрүнүктүү мүчөсү соттун милдеттерин жалгыз аткарган учурлар кездешет. Мындай учурларда токтомдор жок же талаш-тартышты чечүүгө катышпаган АС бир нече мүчөлөрү тарабынан расмий түрдө кол коюлат.

Эгерде АС төрагасы өз алдынча чечим кабыл алса, анда ал АС институтунун алсыздыгынын себептеринин бири болуп калышы мүмкүн, анткени бул иште сотко болгон бийлик жана ишеним жеке адамда. Туруктуу команданын жана процедуралардын жоктугу АС бир адамга көз каранды кылат.

Ар бир АС катчысы болсо да, иш жүзүндө кээ бир соттор катчыны дайындоодо кыйынчылыктарга туш болушат. АС мүчөлөрүнүн олуттуу жашы жана компьютердик тажрыйбасынын жоктугу кошумча милдеттерден баш тартууга себеп болушу мүмкүн. Кээ бир учурларда АС үчүнчү жактардын (мисалы, айыл өкмөтүнүн катчысы же аялдар кеңешинин мүчөсү) катчылык кызматын аткаруу үчүн колдонот.

Аксакалдар сотторунун эффективдүүлүгү (натыйжалуулугу)

АС ишинин натыйжалуулугун баалоо үчүн алар жетишкен максаттарга жана ага жумшалган каражаттарды эске алуу зарыл. Изилдөөдө так жана ырааттуу сандык маалыматтардын жоктугунан азыркы шартта аксакалдар сотторунун натыйжалуулугун өлчөө иш жүзүндө мүмкүн эмес. Маселен, аксакалдар соту тарабынан каралып жаткан иштердин саны, алар чыгарган чечимдердин түрлөрү жана саны, сот тарабынан даттанылган, же жокко чыгарылган, өзгөртүүсүз калган аксакалдар сотунун чечимдеринин саны боюнча такталган маалыматтар жок.

Жеткиликтүү болгон сандар кыйла оптимисттик маанайды жаратат. Маселен, АС жыл сайын⁵ 3300 ишти карайт, 25 гана иш боюнча тараптар чечимди аткаруу үчүн сотко кайрылышат⁶. Бул АС жалпысынан өз милдетин ийгиликтүү аткарып жатат деп болжолдоого болот, анткени көпчүлүк учурларда тараптардын жарашуусу же чечимди макулдашуу, же резолюция менен аяктайт.

Бирок, АС ишинин натыйжалуулугун жана чектөөлөрүн ишти башкаруунун төмөнкү өзгөчөлүктөрүнүн негизинде кыйыр түрдө баалоого болот.

Аксакалдар сотторунун артыкчылыктары жана кемчиликтери

АС бир катар артыкчылыктары бар, алар жергиликтүү тургундар үчүн жагымдуу. Алардын ичинен жергиликтүү калкка жакын болуу, жергиликтүү абалды жана маданий өзгөчөлүктөрдү түшүнүү, жашоочулар туш болгон көйгөйлөрдү билүү; талаш-тартыштарды чечүү үчүн комиссия алынбайт; талаштарды чечүүнүн ыкчамдыгы; соттук бюрократиянын жоктугу, процесстин ашыкча жөнгө салынышы, жазуу жүзүндөгү олуттуу далилдер жок болгон учурда да талаш-тартышты карап чыгуу мүмкүнчүлүгү; талаш-тартышты чечүү булактарынын кеңдиги, талаш-тартышты адилеттүү кароо; тил жана аймактык жеткиликтүүлүк; сот чечимдерин аткаруу мүмкүнчүлүгү, көз карандысыздык жана коррупцияга азыраак дуушар болуу.

АС талаш-тартыштарды кароодо, чечимдерди кабыл алууда алдын ала айтуунун жана ырааттуулуктун жоктугу, ачык-айкындуулуктун жана отчеттуулуктун жоктугу, ошондой эле чечимдерди көзөмөлдөө механизмдеринин жоктугу сыяктуу кемчиликтер бар экени белгиленген.

5 «Кыргыз Республикасынын аялдары жана эркектери» статистикалык жыйнактары 2010–2014. Бишкек. 2015, 97-6.; 2016–220, Бишкек 2021, 229–230-6. <http://www.stat.kg/ru/publications/sbornik-zhenshiny-i-muzhchiny-kyrgyzskoj-respubliki/> (дата обращения: 24.08.22 г.)

6 КР Жогорку сотуна караштуу Юстиция департаментинин 2019–2022-жылдарга АС чечимдерин мажбурлап аткарууга түшкөн арыздарынын саны жөнүндө маалымат КР Жогорку сотунун өкүлдөрү менен болгон маектешүү учурунда айтылды

Аксакалдар сотторунун функциялары

Кылмыш-жаза-укуктук блоктун мыйзамдарын реформалоого байланыштуу АС функциялары олуттуу түрдө өзгөрдү. Эми алар кылмыш жана административдик иштерди карай албайт, жарандык, мүлктүк жана үй-бүлөлүк укук мамилелери боюнча жарандардын талаштарын гана карай алышат. Бул каралып жаткан иштеринин санынын жана АС азайышына алып келди. Мурун негизинен токтотулган кылмыш иштери боюнча материалдарды кароого байланышкан, коомдук таасир көрсөтүү чараларын колдонуу, ошондой эле администрациялык укук бузууларды кароо үчүн аксакалдар АС берилген материалдарды кароо менен алектенген АС 2019-жылдан ишсиз калды. Жарандардан арыздары дээрлик кабыл алынбайт профилактикалык жана тарбиялык иштер толуп жатат.

Жазык жана административдик иштерди АС карамагынан алып салуу жөнүндө чечим аксакалдар сотунун иш-аракетинин эффективдүүлүгү же майнапсыздыгы жөнүндөгү маселелерге негизделбейт. Ага кылмыш-жаза жана административдик мыйзамдарда медиацияны өнүктүрүү ниети түрткү болгон.

Талаштарды чечүү боюнча аксакалдар сотторунун компетенциясы

Акыркы 20 жылдын ичинде АС жарандардын ортосундагы талаш-тартыштарды чечүү боюнча компетенциясында олуттуу өзгөрүүлөр болду. Биринчиден, ишти кароонун өзгөчөлүгү аймакка жараша экени белгилүү болду. Маселен, аймактарга жараша иштерди кароонун республиканын түштүгүндө талаш-тартыштардын көбү үй-бүлөлүк чыр-чатактарга байланыштуу болсо, түндүктө – мүлктүк зыяндын ордун толтуруу жана сугат иштерине байланыштуу. АС ошондой эле менчик жана жер талаш-тартыштарында аялдардын укуктарын коргоодо өзгөчө натыйжалуу, көбүнчө аялдарга артыкчылык беришет жана алардын үй чарбасындагы мүлктүн жана жердин үлүшүнө жана мүлктү бөлүштүрүүдө сепке болгон укуктарын таанууда. Шаарларда АС тарабынан каралып жаткан талаш-тартыштар негизинен коңшулук чыр-чатактарды камтыйт: батирлерди суу каптоо, ижара акысын төлөбөй коюу, жатакана эрежелерин бузуу сыяктуу чыр-чатактарды карайт.

АС үй-бүлөлүк зомбулук боюнча арыздарды кароо практикасы өзгөрдү. Кылмыш-жаза мыйзамдарына жана кылмыштуулукка байланыштуу мыйзамдарга өзгөртүүлөр киргизилгендиктен, алар мындай иштерди милицияга же сотко өткөрүп беришет. Бул кылмыш-жаза мыйзамдарына жана укук бузуулар жөнүндө мыйзамдарга киргизилген өзгөртүүлөргө байланыштуу, учурда мындай иштерди кароого аксакалдар соту ыйгарым укуктуу орган катары аталбайт. Ушуга байланыштуу азыркы учурда «Аксакалдар соту жөнүндөгү» мыйзам жогоруда аталган кодекстерге карама-каршы келет, анткени ал зордук-зомбулукка байланыштуу иштерге тиешелүү.

Ошого карабастан, ИИМ укук бузуулардын алдын алуу жана зордук-зомбулук иштери боюнча тарбиялоо иш-чаралары үчүн АС колдонуу боюнча натыйжалуу тажрыйба бар, аны компетенттүү орган чечкен. Үй-бүлөлөрдүн оор турмушуна элдик көзөмөлдү тартуу пайдалуу экенин ИИМ өкүлдөрү моюнга алышууда⁷.

АС юридикалык мүнөзгө ээ эмес, ошондуктан алар расмий структураларда келечеге жок чыр-чатактарды чечүүдө суроо-талапка ээ болгон. Республиканын түштүгүндө АС кайнене, же кайын сиңдилер менен келиндердин ортосундагы үй-бүлөлүк

⁷ Бул тууралуу маалымат Кыргыз Республикасынын Ички иштер министрлигинин өкүлдөрү менен болгон маекте айтылды, 18.08.2022

түшүнбөстүктөрдөн улам келип чыккан күнүмдүк чыр-чатактар, өспүрүмдөр ортосундагы чыр-чатактар, коңшулар аралык чыр-чатактар ж.б.у.с. АС угуу, кеңеш берүү, насаат айтуу, тилдөө, жада калса коркутуу жолу карапайым жарандар үчүн тынчтыкты, бейпилдикти, туруктуулукту сактоо үчүн маанилүү ресурс болуп чыкты.

АС улуттук каада-салттарга, анын ичинде жубайлардын ортосундагы мүлктү бөлүштүрүү, мурастоо боюнча мүлктүк талаштарды карайт. Жер-жерлердеги иликтөө иштеринин жүрүшүндө кыргыз жана өзбек элдеринин үрп-адаттарын, каада-салттарын колдонуу шарттары аныкталган.

Акыркы жылдары жарандар эле эмес, юридикалык жактар, жайыт комитеттери, дача кооперативдеринен, батирлердин менчик ээлеринин бирикмелери ж.б. тенденциясы байкалууда. Бул юридикалык жактар төлөмдөрдү, айыптарды, туумдарды жана эмгек акыны өндүрүү үчүн АС кайрылышат. Эгерде бул тенденция туура деп таанылса, анда ал мыйзамга ылайык бекитилиши керек, анткени колдонуудагы мыйзамга ылайык, юридикалык жактар АС карап жаткан талаш-тартышта тарап боло албайт.

Гендердик маселелер боюнча талаштарды аксакалдар сотторунун кароосу

АС гендердик негиздеги талаш-тартыштарды, анын ичинде үй-бүлө мүчөлөрүнүн ортосундагы чыр-чатакты, аялдарга карата зордук-зомбулукту, аялдардын жана балдардын мүлк жана жер укуктарынын талаштарын, эрте никеге туруунун алдын алууну жана бөгөт коюу маселелерин карайт. Эгерде сот аялдарды камтыган комиссия менен отурса, аялдар АС кайрылышат. Аксакалдар сотуна аялдар көп кайрылышат. Көпчүлүк мүлктүк жана үй-бүлөлүк талаш-тартыштарда АС тараптарды жараштыруу жана үй-бүлөнү сактап калуу үчүн ар кандай ыкмаларды колдонуу менен иш алып барышат, бул максатта таасир этүүчү ар кандай каражаттарды колдонушат. Үй-бүлөдөгү зомбулукка байланыштуу иштер боюнча АС зомбулук үчүн айыпталуучуга коомдун маданиятын эске алуу менен коомдук айыптоону колдону алат, ошондой эле коомдогу жана үй-бүлөдөгү салттуу гендердик ролдорго жана иерархияларга, адеп-ахлактык жана диний нормаларга кайрылууга укуктуу. Көбүнчө мындай талаш-тартыштарда АС балдарды аялдарга таасир этүү куралы катары колдонот.

Үй-бүлө мүчөлөрүнүн ортосундагы жер жана мүлк талаштарында АС көбүнчө аялдар тарапта болуп, балдардын келечегине кам көрүшөт жана аялдардын үй мүлкүнө жана жер үлүштөрүнө жана бөлүштүрүүдө сеп алууга укуктуу экенин моюнга алышат. Бирок, адам укуктарын коргоо, аялдардын укуктары жана ишти кароого гендердик мамиле чөйрөсүндө билимдин жетишсиздигинен, ошондой эле гендердик статистиканын жоктугунан улам ишти кароонун сапаты жана кабыл алынган чечимдер көбүнчө гендердик басмырлоо болуп, таасирин тийгизүүдө.

Чечим кабыл алуу булактары

Жалпы республика боюнча АС мыйзамдарды, моралдык-этикалык нормаларды, каада-салттарды жана үрп-адаттарды камтыган социалдык жөнгө салуучулардын бардык эрежелерин колдонот. Бирок, бардык АС бул куралдарды жакшы билишет деп айтууга болбойт. Кыязы, алар жакшы менен жамандын жалпы түшүнүгүнө, ошондой эле өздөрүнүн дүйнөлүк тажрыйбасына жана даанышмандыгына таянышат.

АС тажрыйбасы аймакка жана курамына жараша өзгөрөт. Маселен, республиканын түндүгүндө жана борбордо АС мыйзамдарды колдонуу көбүрөөк кездешет. Мурдагы милиция кызматкери же юридикалык билими бар АС жөнүндө да ушуну айтууга болот.

Өзгөчө түштүк аймактарда байкалган жаңы парадигма – бул диний нормаларды көмөкчү булак катары колдонуу. Эгерде АС мүчөсү имам болсо, шариат нормаларына шилтемелер, Куран жана Сүннөттөн үзүндүлөр конкреттүү көрсөтмө катары колдонулат. Башка учурларда жардамчы булак катары диний нормалар колдонулат, аларды белгилүү бир моралдык-этикалык нормалар түзүлөт.

Коомго таасир этүү чаралары

Республика боюнча иштеп жаткан АС негизинен «Аксакалдар соттору жөнүндө» мыйзамдын 15-беренесинде көрсөтүлгөн мажбурлоо чараларын колдонот.

Эң кеңири таралган чаралар – эскертүү, эл алдында кечирим суроо, АС тараптардын ортосунда макулдашууга, жарашууга жетише албаган учурда материалдык чыгымдын ордун толтуруу.

«Аксакалдар соту жөнүндө» мыйзамда көрсөтүлбөгөн таасир көрсөтүү чаралары өтө сейрек кездешет. Изилдөөнүн жүрүшүндө мындай бир гана факты катталды, ал жашы жете элек жашоочуга зордук-зомбулук көрсөтүлгөн айылдан АС зордукчунун үй-бүлөсүн көчүрүү боюнча чараларды көрүүгө аргасыз болгон. Бул социалдык шарттарга жана өзгөчө кырдаалдарга байланыштуу жабыркагандар менен ири жаңжалды болтурбоо максатында жасалган.

Бирок жамааттык жоопкерчилик концепциясын колдонуу терс таасирди күчөтүп, кылмышкерге жана анын үй-бүлөсүнө көңүл бурушу мүмкүн, бул Кыргызстандагы өзгөчө көйгөй. Бул сот системасында гендердик сезимталдыктын жоктугунан жана коомдо «жабырлануучуну күнөөлөп коюу» тажрыйбасынан улам келип чыгууда, бул биздин мамлекетте гендердик кылмыштар үчүн атайын жазанын жок экендиги менен түшүндүрүлөт.

Кээ бир АС айыптарды мажбурлоо чарасы катары колдонушат, бирок алардын босоголору, төлөө тартиби жана өз ыктыяры менен төлөнбөгөн учурда мажбурлоо чаралары жөнүндө суроолор бар. Юстиция министрлигинин сайтында «Аксакалдар соттору жөнүндө» мыйзамдын 28-беренесинин мамлекеттик жана расмий тилдердеги ар кандай варианттары бар, мыйзамды колдонууда белгисиздикти жаратат: бир версияда үч эсептик айып чегинин көрсөткүчү белгиленген, ал эми башкаларда эч кандай чектөөлөр жок. АС мыйзам бузган адамдан салынган айыпты административдик айыптар боюнча АС банктык эсебине которууну талап кылат, бирок, 2019-жылга карата АС административдик айып салууга укугу жок. Эгерде мыйзам боюнча АС айып салууга укуктуу болсо, анда бул мамлекеттик мажбурлоо чарасы катары административдик жаза эмес, мамлекеттик органга колдонууга уруксат берген коомдук таасир көрсөтүүчү чара болуп саналат.

АС коомдук айыптоону таасир этүүчү чара катары колдонот, аны тарбиялоо жана кылмыштуулуктун алдын алуу үчүн натыйжалуу деп эсептейт. Кээ бир аймактарда АС чечимдерин өз ыктыяры менен аткарбаган карызкорлордун аты-жөнүн жергиликтүү гезиттерге жарыялоо тажрыйбасы колдонулат.

Аксакалдар сотунун чечимдерине даттануу

Жарандык-процессуалдык мыйзамдарда АС чечимдери боюнча сотко даттануунун тартиби таптакыр жок. Чындыгында алар процессуалдык эрежелер боюнча каралат, бул түп-тамырынан бери туура эмес, анткени сот чечим чыгарбайт, АС чечимин

гана карайт. Демек, даттануу процедурасы апелляцияга окшош болушу керек. Ушул убакка чейин бул маселе иш жүзүндө, соттук практикада да, эксперттик коомчулукта да көтөрүлгөн эмес жана мыйзамдык жол менен чечүүнү талап кылууда.

Аксакалдар сотторунун чечимдеринин аткарылышын камсыз кылуу

АС чечимдерин мажбурлап аткаруу боюнча иштердин саны АС кабыл алган чечимдердин жалпы санына салыштырганда анчалык деле эмес. Муну баарыдан мурда чечимдерди ишке ашыруунун идеологиясы АС гана таандык эмес экендиги менен түшүндүрүлөт. Адатта, жарандар өз ыктыяры менен АС арыздарын беришет, өздөрү билген жана ишенген сот мүчөлөрүн тандап, АС чечимин кабыл алууга даяр. Ошондуктан тараптардын бири аткаруудан качкан учурлар сейрек кездешет. Экинчиден, көпчүлүк учурда тараптар чечимди талкуулоого катышат, анткени АС жыйынында талкуу өтө ачык жана демократиялуу түрдө өтөт. Чечим тараптар үчүн күтүүсүз эмес жана алар аны табигый түрдө кабыл алышат.

Соттордун чечимдерин аткаруу маселелери боюнча мамлекеттик сот менен АС өз ара аракеттенүүсүндө келип чыгышы мүмкүн болгон мыйзамдык тоскоолдуктар бар. Бул тоскоолдуктар жол-жоболорду формалдаштыруунун ар кандай баскычтары жана талаштарды чечүү үчүн колдонулган булактардын ар кандай топтому менен байланышкан. Чечим салтка негизделиши мүмкүн болгон АС айырмаланып, мамлекеттик сот талашты мыйзамдын негизинде гана чечиши керек. Бирок, ошол эле чыңалуу коомдук мамилелер жана колдонуудагы мыйзамдар боюнча башкача түрдө өзүн көрсөткөн жагдайлар болушу да ыктымал. Сот адилеттигин өз түшүнүгүнө, дүйнөлүк тажрыйбага, каада-салт жана жергиликтүү жашоо образына негизделген чечими мыйзамга ылайык келбей, аткаруу баракчасын берүүдөн баш тартууга алып келиши мүмкүн.

АС мамлекеттик органдар менен өз ара аракеттенүүдө ар кандай стандарттарга жана талаптарга туш болушат. Мисалы, ишке ашыруу этабында арыздын формасына катуу талаптар, узакка иштөө убактысы жана тилдик чектөөлөр бар. Бул стандарттар АС мамлекеттик адилеттүүлүк менен шайкеш келет. Өз кезегинде, АС келечекте чечимдин аткарылбай калуу тобокелдигин жоюу үчүн бул стандарттарды эске алууга милдеттүү. Бул үчүн алар талаш-тартыштарды чечүүнүн салттуу булактарын колдонуу менен чектелип, чечимдерди кабыл алууда мыйзамды так сактоосу зарыл. Бирок, бул иш жүзүндө АС мүчөлөрүнүн юридикалык билими боюнча талаптардын жоктугунан кандайдыр бир кыйынчылыктарды алып келиши мүмкүн.

Мамлекеттик жана мамлекеттик эмес сотторго бирдей стандарттарды колдонуу АА үчүн башка терс кесепеттерге алып келиши мүмкүн, мисалы, талаштарды чечүү динамикасынын жоголушу, жарандардын жеткиликтүүлүгүнүн жана ишениминин төмөндөшү, талаш-тартыштарды чечүү процессинин ашыкча формализм жана татаалдыгы. Талаштарды чечүү ыкмасын тандоодо жергиликтүү тургундар үчүн жергиликтүү шарттар, жүрүм-турумдун социалдык-маданий үлгүлөрү, саясий жана экономикалык реалдуулуктар, ошондой эле талаштарды чечүүнүн ар кандай ыкмаларынын потенциалы жана натыйжалуулугу да маанилүү. Ошондуктан, негизги көңүл нормативдик стандартка гана эмес, жергиликтүү тургундар туш болгон реалдуу кырдаалга да бурулушу⁸.

8 Кара. Аленкина Н. Аксакалдар сотторунун чечимдеринин аткарылышын камсыз кылуу: Кыргыз Республикасынын Жарандык процессуалдык кодексинин айрым беренелерине түшүндүрмө берүү / Жарандык процессуалдык кодексин бюллетени 2023. Т. 13. №1. 236–256-б.

Аксакалдар сотторунун тышкы субъектилер менен өз ара аракеттенүүсү

АС мамлекеттик, райондук жана жергиликтүү деңгээлдеги ар кандай субъектилер менен өз ара аракеттенет, бирок коммуникациялардын көбү жеке деңгээлде түзүлөт, анткени алар менен өз ара аракеттенүү протоколдору аныкталган эмес. Бул мамилелерде белгисиздикти жана туруксуздукту жаратат.

АС өз ара аракеттенген негизги оюнчулар төмөндө келтирилген:

Мамлекеттик соттор

АС процессуалдык маселелер (иштерди коюу, чечимдерге даттануу, АС чечимдерин аткаруу) жана методикалык жардам боюнча мамлекеттик соттор менен байланышат. Бирок жарандык-процессуалдык мыйзамдарда иштерди АС берүү жана чечимдерге даттануу тартибин жөнгө салуу менен байланышкан маселелер бар, бул өз ара аракеттенүүдө айрым кыйынчылыктарды жаратат.

АС жарандарга усулдук жардам берүү үзгүлтүксүз, иретсиз, системасыз жана көбүнчө «Аксакалдар соттору жөнүндө» мыйзамдын алкагында семинарларды же жеке консультацияларды өткөрүү менен чектелет. Республикадагы кээ бир жакшы мисалдар соттордун ротациясы жана соттогу артыкчылыктын жоктугунан туруктуу эмес. Мындан тышкары, методикалык жардам көрсөтүүнүн позитивдүү мисалдары АС тажрыйбасына олуттуу талдоо жүргүзүүгө негизделген эмес.

Мындай абалдын себептеринин бири – жогоруда аталган маселелер боюнча статистикалык маалыматтардын жоктугу. Мындан тышкары, АС чечимдерине даттануу жана алардын чечимдерин мажбурлап аткаруу үчүн аткаруу баракчасын берүү жөнүндө арыздарды кароо боюнча соттук практикага талдоо жүргүзүлгөн эмес.

Статистикалык органдар

«Аксакалдар соттору жөнүндө» Мыйзамдын 35-беренесине ылайык, соттор каралып жаткан иштер боюнча статистикалык отчетту жүргүзүшөт, алар боюнча Улуттук статистика комитети тарабынан статистикалык отчеттуулуктун тиешелүү формасы иштелип чыккан. Бул республиканын контекстинде соттордун ишин жана алардын жүктөмүн жана иштердин категорияларын, анын ичинде үй-бүлөлүк зомбулук жана башка иштерди баалоого мүмкүндүк берген сандык маалыматтын маанилүү булагы болуп саналат.

Бирок, жергиликтүү бийлик органдары тарабынан жүргүзүлгөн талаа изилдөөлөрүнүн жана сандык маалыматтарды чогултуунун жыйынтыктары көрсөткөндөй, АС статистикалык отчеттуулукту такыр бербейт, же аны туура эмес жүргүзөт. Буга отчеттуулуктун жетишсиздиги, жол-жоболордун жана документ жүгүртүүнүн

бузулушу, КАБ тарабынан каралуучу иштер боюнча жалпы маалыматтардын АС отчётуна киргизилиши, формализм жана сандык куугунтуктар себеп болууда. Натыйжада реестрлерде катталган арыздардын саны менен АС тарабынан каралып жаткан арыздардын санынын ортосунда олуттуу ажырымдар бар.

Жергиликтүү Кеңеш

Жергиликтүү кеңеш АС тиешелүү бир катар функцияларды аткарат, анын ичинде сотторду түзүү боюнча чечимдерди кабыл алуу, соттун мүчөлөрүн шайлоону уюштуруу, сотторду каттоо, соттун мүчөлөрүнө көрсөтмө берүү, соттун мүчөлөрүн мөөнөтүнөн мурда чакыруу, материалдарды кароого берүү, жана сотторду материалдык-техникалык жактан камсыз кылуунун тартибин бекитүү, отчётторду кабыл алуу жана бюджетти бекитүү. Бирок, бул жол-жоболор ар кандай АС ар кандай эффективдүүлүк менен аткарылат. Айрым АС алардын мүчөлөрү күбөлүктөр менен камсыз кылынбаган, кээ бирлеринде – материалдык-техникалык жактан камсыз кылуу маселеси чечиле элек.

Айыл өкмөтү

Жергиликтүү деңгээлдеги АС айыл өкмөтү менен өз ара тыгыз байланышта болушат. Айыл өкмөтү АС мүчөлөрүн тандоо үчүн чогулуштарды чакырат, иштерди кароо үчүн жайларды бөлүп берет, материалдарды жөнөтөт жана аларды уккандан кийин сактайт. Бирок, иш жүзүндө АС менен АӨ ортосундагы өз ара аракеттенүү эсептешүүдөн эсептешүүлөргө чейин, кызматташуунун толук жоктугунан АС муктаждыктарына толук катышууга чейин көп өзгөрүшү мүмкүн.

Кээ бир жамааттарда АӨ менен АС ортосундагы позитивдүү өз ара аракеттенүү жергиликтүү чыр-чатактарды чечүүдө, кылмыштуулукту алдын алууда жана жергиликтүү өз алдынча башкарууда АС «оң колу» катары кароого алып келди. Мындай учурларда АӨ сый акыларды же бонустарды төлөө, транспорттук жана эксплуатациялык чыгымдарды жабуу үчүн каражаттарды берүү, күбөлүктөрдү берүү жана башкаларга шыктандыруу аркылуу АС каржылык жактан колдойт.

Бирок бул позитивдүү тажрыйба бул эки көз карандысыз институттун «бириккенинен» терс кесепеттерге алып келиши мүмкүн. Бул аксакалдар сотторунун мүчөлөрүн түз дайындоодо, АС келип түшкөн арыздардын реестрин жүргүзүүдө айыл өкмөтүнүн өкүлүнөн, чечимдерди жол-жоболоштурууда АС мөөрүн колдонууда, арыздарды берүүдөн көрүнүп турат. АӨ менен болгон талаш-тартышта жаранга тиешелүү материалды кароо үчүн АС арызы, ошондой эле аксакалдар сотторунун атынан чечимди мажбурлап аткартуу үчүн АС мүчөлөрүнүн мамлекеттик сотко кайрылуусу. АС чечими айыл өкмөттүн пайдасына чыгарылган. Бул фактылар АС көз карандысыздыгын сактоо жагынан тынчсызданууну жаратат.

Укук коргоо органдары (прокуратура, милиция)

Колдонуудагы мыйзамдарга ылайык, прокуратура жана милиция АС менен иш жүзүндө өз ара аракеттенишпейт. «Аксакалдар соту жөнүндө» мыйзамда алардын материалдарды АС жиберүү укугу каралган, бирок алардын кылмыш-жазык жана административдик иштерди кароо компетенциялары учурунда Кылмыш-жазык-процессуалдык жана Укук бузуулар жөнүндө кодекстер менен чектелген. Ушуга байланыштуу Мамлекеттик агенттик менен укук коргоо органдарынын өз ара аракеттенүүсүнүн жогоруда аталган формалары ишке ашырылбай жатат.

Прокуратура мамлекеттик орган катары АС көзөмөл жүргүзүү ыйгарым укуктарын жүзөгө ашырууга укугу жок. Милицияга келсек, республикадагы абал башкача: кээ бир жерлерде милиция АС өнөктөшү бойдон калууда жана мыйзамдардагы өзгөртүүлөргө карабастан иш жүзүндө алардын көрсөтмөлөрүн аткарып жатат. Башка жерлерде милициянын участкалык инспекторлору АС чогулуштарына катышууга муктаж адамдарды чакыруудан баш тартышат, анткени алардын адистештирилген мыйзамдарында мындай ыйгарым укуктар жок жана алар АС чогулуштарында укук тартибин камсыз кылуу функциясын аткарышпайт.

Коомдук уюмдар

Жергиликтүү деңгээлдеги АС аялдар кеңеши, ардагерлер кеңеши, жаштар комитеттери, ҮЗАБК КАБ ж.б. ар түрдүү коомдук уюмдар менен кызматташат. Эреже катары, алардын кызматташтыгы биргелешкен иш-чараларга, кеңешмелерге, жумушчу топторго жана жамааттык органдарга биргелешип катышуу менен чектелет. Бирок, ар бир уюмдун жеке ишмердүүлүгү жана алардын бири-бири менен өз ара аракеттенүүсү алардын иш чөйрөсүн так аныктоодон турган жалпы көйгөйгө ээ. Бул алдын алуу жана тарбиялоо иштеринде ыйгарым укуктардын кагылышына, тараптардын элдешүүсүнө жана компетенттүүлүктүн чектелүүлүгүнөн түшүнбөстүккө алып келиши мүмкүн.

Эгерде бир адам бир эле учурда бир нече коомдук уюмдардын мүчөсү болгон учурда, бул көйгөй өзгөчө курч болот. Мындай учурларда өзүн-өзү аныктоодо жана бул адамды башкалар тарабынан кабыл алууда кыйынчылыктар пайда болот. Юридикалык жактан алганда, бул мамлекеттик органдын чечими мамлекеттик структуралар менен иш алып барганда маанилүү болуп калат. Ар бир органдын мүчөлөрүнүн курамына (жаш курагы, ээлеген кызматы, билими ж.б.), өзүнүн тартиби, чечимдерди кабыл алуу жана аларды ишке ашыруу талаптары бар. Ошондуктан бул чечимди кайсы орган кабыл алганын түшүнүү анын мыйзамдуулугу үчүн маанилүү болот. Ар кандай коомдук уюмдарды тартуу, эгерде КАБтын курамына кирген ар бир органдын отчетунда бирден жагдай көрсөтүлсө, алардын каралып жаткан арыздарынын кайталанышына алып келиши мүмкүн.

Аксакалдар сотунун туруктуулугу

АС туруктуулугу каржылык жана институционалдык аспектилерден көз каранды, алардын ичинен төмөнкүлөр өзгөчө маанилүү:

Аксакалдар сотторун камсыз кылуу жана каржылоо

Талдоодон АС республика боюнча камсыз кылуу жагынан аялуу экендиги аныкталган. Алар материалдык-техникалык жардамга, каржылоого, кесиптик квалификациясын жогорулатууга, тажрыйба алмашууга, юридикалык кеңештерге, ченемдик укуктук актыларга жана башка керектүү маалыматтарга өтө муктаж.

Конституцияда АС жергиликтүү бюджеттен каржылоо так көрсөтүлгөнү менен, иш жүзүндө ЖК тарабынан каражат бөлүнгөн учурлар сейрек кездешет. Бул АС мүчөлөрүнүн мотивациясына жана алардын ишинин туруктуулугуна терс таасирин тийгизет. АС каржылоонун жетишсиздиги экономикалык себептерден, ошондой эле мамлекеттик органга жергиликтүү бюджеттен акча төлөө механизмдери жетишсиз иштелип чыккандыктан келип чыгат. Эгерде мындай төлөмдөр жүргүзүлсө, АС мүчөлөрүнө жыл сайын төлөнүүчү сый акы түрүндө же аксакалдар соттору АӨ мүчөлөрүнө эмгек келишиминин негизинде төлөнүүчү эмгек акы түрүндө болушу мүмкүн. Бирок бул варианттардын бири да кабыл алынбайт, анткени алар АӨ менен АС мүчөлөрүнүн ортосундагы эмгек мамилелерин камтыйт, бул эмгек тартибин сактоону жана ага баш ийүүнү билдирет. АС мамлекеттик сот адилеттигин натыйжалуу ишке ашыруу үчүн көз карандысыз орган бойдон калууга тийиш.

АС каржылоо булактарынын жетишсиздигинин дагы бир көрүнүшү болуп АС мүчөлөрү өз кызматтарын АӨдөгү коммуналдык чарба менен айкалыштырган учурлар болуп саналат. Бул аларга АС мүчөсү катары өз милдеттерин аткаргандыгы үчүн акы алууга мүмкүндүк түзөт. Бирок, мындай чара аргасыздан жана ал жакшы тажрыйба катары каралышы мүмкүн эмес.

Сый акы АС төрагасына гана бөлүнүп, ошону менен АС башка мүчөлөрүнүн ролу төмөндөп кеткен учурлар кездешет.

Жоопкерчилик, үзгүлтүксүздүк, институттук эс тутум

Материалдык-техникалык жактан камсыз кылуудагы кыйынчылыктарга жана методикалык жардамдын жоктугуна карабастан, АС документ жүгүртүү жана архивдөө системасын сактоого аракет кылат. Бирок арыздардын баары эле каттоого алына бербейт, алар боюнча чечимдер жазуу жүзүндө кабыл алынбайт. Мындан тышкары, аксакалдар сотторунун чогулуштарынын протоколу же сакталбайт, же чечим менен бирге таризделет.

АС чечимдери жана протоколдору бирдей болушу керек, анткени алар мамлекеттик соттор тарабынан чечимге же аткарууга даттануу процессинин бир бөлүгү катары каралышы мүмкүн. Аларды иштеп чыгуунун сапаты мамлекеттик сот адилеттиги менен өз ара аракеттенүүдө АС чечиминин туруктуулугуна түздөн-түз таасирин тийгизет.

АС материалдары көп учурда талаптагыдай архивде сакталбайт жана дайыма эле АӨдө сактала бербейт. Берилген материалдардын толуктугун эч ким көзөмөлдөбөйт. Кээ бир учурларда АС архиви төраганын колунда болот, ал кайра шайланганда бул материалдарды жоготуп же сактап калышы мүмкүн. Демек, АС институттук эс тутумду түзө албайт жана ар бир жаңы курамы нөлдөн башталат.

Статистикалык отчеттуулук көп учурда так эмес, каралып жаткан иштердин саны жана алардын категориялары боюнча цифралар АӨ тарабынан берилген маалыматтарда жана реестрлерде айырмаланат.

Аксакалдар сотторунун ортосунда тажрыйба алмашуу

АС иш жүзүндө бири-бири менен кызматташпайт. Жакында жүргүзүлгөн жер-жерлердеги изилдөөсү бул соттор бирдиктүү системаны түзбөй, өзүнчө иштээрин тастыктады. Бирок, АС кайчылаш-деңгээлдеги өз ара аракеттенүүнүн жана тажрыйба алмашуунун зарылдыгын түшүнөт. АС пайда болушунун алгачкы жылдарында мамлекет съезддерди уюштуруп, алардын маанилүүлүгүн жана өлкө үчүн пайдалуулугун сезген.

Бүгүнкү күндө республикада мындай аянтча жок. «Аксакалдар сотторунун ассоциациясы» коомдук бирикмеси АС арасында профессионалдык өз ара аракеттенүү жана окутуу системасын түзүү боюнча чоң аракеттерди көрүп жатат. Бирок, туруктуу каражаты жок бир мекеменин тар чөйрөнү топтоо аракети бүгүнкү күндө жетишсиз.

Сунуштар

Бул сунуштар институционалдык өзгөрүүлөргө, АС ишмердүүлүгү жаатындагы мыйзамдарды жана саясатты өркүндөтүүгө, ошондой эле алардын потенциалын чыңдоого багытталган комплекстүү сунуш болуп саналат. Алар ар кандай партияларга, анын ичинде мамлекеттик, муниципалдык жана коомдук секторлорго, улуттук жана жергиликтүү деңгээлдерге багытталышы мүмкүн.

Негизги артыкчылыктар – болуп улуттук деңгээлде мыйзамдык базаны калыптан-дыруу, АС мамлекеттик колдоо жана каржылоо механизмдерин өнүктүрүү, статисти-калык маалыматтарды чогултуу жана соттук тажрыйбаны талдоо формаларын иштеп чыгуу. Коомчулуктун деңгээлинде АС камтыган пилоттук долбоорлор ар-кылуу көбүрөөк таасир этүүгө болот. Мындай долбоорлор тренингдерди, маалы-маттык кампанияларды, вертикалдык жана горизонталдык коммуникацияларды жакшыртууну, алдыңкы тажрыйбаларды илгерилетүүнү жана ийгиликтүү тажрый-баларды өлкө боюнча жайылтууну камтышы мүмкүн.

1. МЫЙЗАМДАРГА ӨЗГӨРТҮҮЛӨРДҮ КИРГИЗҮҮ

- a. «Аксакалдар соту жөнүндө» мыйзам менен башка ченемдик укуктук актылар-дын ортосундагы карама-каршылыктарды жоюу зарыл. Үй-бүлөлүк зомбулук боюнча материалдарды кароо, АС шайлоо, айып салуу жана алардын иш-мердүүлүгүн каржылоо боюнча компетенциясына өзгөчө көңүл буруу керек.
- b. тараптарды жараштыруу үчүн жазаларды (айып пулдар, коомдук жумуштар) жана кылмыштуу жоруктарды белгилөө үчүн, айрым укук бузуулар боюнча материалдарды кароо укугун АС берүү зарылчылыгы жөнүндө жазык-про-цессуалдык мыйзамдарды реформалоо үчүн эксперттердин кеңири чөй-рөсүндө талкуулоо керек.
- c. «Аксакалдар соту жөнүндө» мыйзамдагы жаңы конуштарда АС түзүү боюнча кемчиликтерди жана карама-каршылыктарды жоюу зарыл.
- d. Жарандык-процессуалдык кодекске жана/же «Аксакалдар соттору жөнүн-дө» мыйзамга төмөнкүдөй толуктоолор киргизилсин: зарыл болгон учурда иштерди АС өткөрүп берүүнүн механизмдерин белгилөө, ошондой эле бе-рилген соттук актыларды кайра чакыртып алуу маселелерин жөнгө салуу, АС кворум жок болгон учурда АС берилген иштер (материалдар) жөнүндө; АС чечимдерине райондук сотторго даттануу тартибин белгилөө.
- e. Бишкек шаарынын АС жумушчу регламентин колдонуудагы «Аксакалдар соту жөнүндө» мыйзамга жана Жарандык-процессуалдык кодекске ылайык келтирүү зарыл. Бул токтомду жана АС чечими боюнча атайын корутундуну жол-жоболоштурууга, административдик укук бузуулар үчүн айыптарды өн-дүрүүгө жана анын чечимин мажбурлап аткартуу үчүн сотко арыз берүүгө байланыштуу.
- f. Жергиликтүү жамааттарга аксакалдар соту үчүн ченемдик укуктук базаны калыптандырууга жардам берүү максатында жана бул соттордун өзгөчөлү-гүн жана муктаждыктарын эске алуу менен АС иши жөнүндө типтүү жобону иштеп чыгуу жана аны Кыргыз Республикасынын Министрлер Кабинетинин токтому менен бекитүү сунушталды.

- g. «Аксакалдар соттору жөнүндө» жаңы мыйзам долбоору укуктук жана гендердик талдоо жүргүзүүнү талап кылат. Мыйзам долбоорунда көптөгөн карама-каршылыктар жана мыйзам чыгаруу техникасын бузуулар бар. Мындан тышкары, ал гендердик теңчилик жана бардык аялдар менен кыздардын укуктарын кеңейтүүнү, ошондой эле сот адилеттигине жетүү укуктарын кеңири мааниде карайт.

2. АЯЛДАРДЫН ӨКҮЛЧҮЛҮГҮН КӨБӨЙТҮҮ ҮЧҮН АКСАКАЛДАР СОТТОРУНА ШАЙЛОО ПРОЦЕССТЕРИН КҮЧӨТҮҮ

- a. Гендердик теңчиликти бекемдөө жана АС аялдардын катышуусун жогорулатуу максатында «Аксакалдар соту жөнүндө» мыйзамга аялдардын ордун калтыруу сыяктуу атайын чараларды киргизүү зарыл.
- b. Гендердик теңчиликти жогорулатуу жана АС аялдардын ролуна коомчулуктун мамилесин өзгөртүү үчүн маалымдоо кампаниялары зарыл.
- c. Жамааттык лидер аялдардын потенциалын жогорулатуу үчүн аларды АС шайлоого катышууга даярдоо боюнча системалуу жана комплекстүү иштерди жүргүзүү зарыл. Ал төмөнкүлөрдү камтыйт:
- АС мүчөлөрүнүн активдүү аялдарынын ийгилик таржымалын жайылтуу аркылуу АС аялдардын катышуусун жогорулатууга багытталган маалыматтык кампания;
 - коомдогу активдүү аялдардын лидерлик жөндөмдүүлүгүн жогорулатуу, эл алдында сүйлөө, талаш-тартыш, натыйжалуу башкаруу жана аялдардын укуктарын коргоо боюнча комплекстүү окутуу;
 - насаатчылык программасы, анда АС учурдагы жана мурдагы аял мүчөлөрү коомдогу активдүү аялдар менен тажрыйба алмашат.

3. АКСАКАЛДАР СОТТОРУНА МАМЛЕКЕТТИК КОЛДОО

- a. Мамлекеттик деңгээлде АС өнүктүрүүгө жооптуу органды же кызмат адамын аныктоо зарыл. Буга чейин бул кызматка КР мамлекеттик катчысы көрсөтүлүшү мүмкүн болчу.
- b. Аксакалдар сотторунун ишин стимулдаштыруу боюнча чаралардын комплексин иштеп чыгуу зарыл, анын ичинде:
- аксакалдар сотун өнүктүрүү программасын иштеп чыгуу жана/же мамлекеттик саясаттын программаларына АС институтун чыңдоо жана өнүктүрүү боюнча чараларды киргизүү;
 - АС менен өз ара аракеттенүүчү мамлекеттик жана муниципалдык органдардын өкүлдөрүнүн катышуусу менен республикалык, облустук жана жергиликтүү деңгээлде мезгил-мезгили менен жыйындарды өткөрүү. Бул тажрыйба алмашууга, көйгөйлүү маселелерди талкуулоого жана аларды четтетүү боюнча сунуштарды иштеп чыгууга мүмкүндүк берет;
 - 5-июлда «Аксакалдар соту жөнүндө» Мыйзам кабыл алынган күнү АС күнүн белгилөө;

- АС мүчөлөрүн моралдык жактан шыктандыруучу чараларды иштеп чыгуу.

4. АКСАКАЛДАР СОТУН КАРЖЫЛОО ЖАНА МАТЕРИАЛДЫК КАМСЫЗ КЫЛУУ

Механизмдерин иштеп чыгуу:

- а. АС өз алдынча мамлекеттик орган статусун сактоо жана мамлекеттик функцияларды аткаргандыгы үчүн адекваттуу сый акыларды камсыз кылуу максатында жергиликтүү бюджеттен каржылоо;
- б. кеңселик товарларга кеткен чыгымдардын ордун толтуруу, командировкалык чыгымдарды жана АС иштерин кароого байланыштуу башка зарыл керектөөлөрдү;
- с. АС керектүү оргтехника, жай, интернетке кирүү, маалыматтык-укуктук базалар менен камсыздоо ж. б. у. с.

5. СОТ ТАЖРЫЙБАСЫН ЖАЛПЫЛОО ЖАНА ТАЛДОО

- а. КР Жогорку сотуна акыркы 5 жылдагы республика боюнча соттук тажрыйбага АС чечимдерине даттануу жана ал чечимдерди мажбурлап аткартуу тууралуу арыздарды кароо боюнча талдоо сунуш кылынсын.
- б. Иштердин көрсөтүлгөн категориялары боюнча соттук тажрыйбанын кароосуна даярдоо.
- с. КР Жогорку Сотунун Пленумун иштердин көрсөтүлгөн категориялары боюнча даярдоонун максатка ылайыктуулугу жөнүндө маселени кароо.

6. ОКУТУУ ЖАНА КВАЛИФИКАЦИЯНЫ ЖОГОРУЛАТУУ

- а. Мамлекеттик жана расмий тилдерде милдеттүү түрдө комплекстүү окутуу программасын иштеп чыгуу сунушталат. Программа АС ишинин укуктук негиздерине, иштерди кароонун тартиби, протоколдорду жана чечимдерди аткарууга, ар кандай категориядагы талаштарды (мисалы: мүлк, жер, үй-бүлөлүк талаштар) кароонун өзгөчөлүктөрүн көйгөйлөрдү камтышы керек. АС чечимдерине даттануу жана аткарылышын камсыз кылуу маселелери, АС мамлекеттик жана муниципалдык бийлик органдары менен өз ара аракеттенүүсү, АС өндүрүш, адам жана гендердик укуктарды камсыз кылуу.
- б. АС маалымдуулугун жогорулатуу жана сүйлөшүү көндүмдөрүн өнүктүрүү үчүн маалыматтык семинарларды уюштуруу сунушталат. Бул аларга тынчтыкты орнотуу процесстеринде, этностор аралык мамилелерди чыңдоодо, диний экстремизмди жана радикализмди алдын алууда, шаарларда жана айыл жерлеринде башка чыр-чатактарды нейтралдаштырууда маанилүү ролду ойноого жардам берет.
- с. Үй-бүлөлүк талаш-тартыштарды медиациялоо жаатындагы компетенцияларды өздөштүрүү боюнча тренингдерди уюштуруу сунушталат. Бул аларга үй-бүлөлүк чыр-чатактарды чечүүнүн жана коштоп жүрүүнүн психологиялык жана укуктук аспектилерин түшүнүүгө, ал эми үй-бүлөлүк талаш-тартыштар-

дын катышуучуларына өз ара аракеттенүүнү жакшыртууга жана бардык тараптар үчүн алгылыктуу негиздүү чечимдерди кабыл алууга мүмкүндүк берет. Тренинг ошондой эле ажырашууга, балдарга, каржылык жана мүлктүк талаштарга байланышкан маселелерди чечүүгө жардам берет.

- d. Гендердик жагдайларды жөнгө салуу боюнча материалдарды камтыган АС үчүн окутуу жана окуу пакетин иштеп чыгуу сунушталат. Комплексте окуу материалдары, таркатма материалдар, презентациялар жана башка зарыл материалдар камтылууга тийиш.
- e. Жалпы республика боюнча АС мүчөлөрүнүн квалификациясын жогорулатуу максатында комплекстүү окутууну уюштуруу жана аны системалуу түрдө жүргүзүү зарыл.
- f. Кыргыз Республикасынын Жогорку сотуна караштуу Сот адилеттигинин Жогорку мектебине АС кадрларын даярдоо программасын иштеп чыгууга усулдук жардам көрсөтүү жана тышкы эксперттерди тартуу менен окууларды өткөрүүгө көмөк көрсөтүү сунушталды.

7. АКСАКАЛДАР СОТТОРУНА МЕТОДОЛОГИЯЛЫК ЖАРДАМ

- a. АС талаш-тартыштарды жана чыр-чатактарды чечүү боюнча практикалык колдонмолорду, окуу куралдарын, АС протоколдорунун үлгүлөрүн жана чечимдерин иштеп чыгуу сунушталат.
- b. «Аксакалдар соту жөнүндө» мыйзамга комментарий даярдоо.

8. СТАТИСТИКА

- a. Статистика органдарга республикада статистикалык эсептин формаларын иштеп чыгуу жана маалыматтарды жыйноону уюштуруу, анын ичинде АС саны, алардын мүчөлөрүнүн сандык жана сапаттык курамы, АС тарабынан каралуучу иштердин саны жана категориялары, ошондой эле гендердик маселелерге өзгөчө көңүл буруу сунушталды.
- b. КР Жогорку сотуна статистикалык эсепке алуунун формаларында АС тиешелүү төмөнкү көрсөткүчтөр боюнча маалымат үчүн өзүнчө сапты бөлүү сунушталат: чечимдерди мажбурлап аткартуу үчүн кайыруулардын жана арыздардын саны, канааттандырылган арыздардын саны, канааттандырылбай четке кагылган арыздардын саны, четке кагылган, кароосуз калган же кайтарылган арыздардын саны.

9. АЧЫК-АЙКЫНДУУЛУК ЖАНА ЖООПКЕРЧИЛИК

АС ишмердүүлүгүнүн ачык-айкындуулугун, отчеттуулугун жогорулатуу үчүн комплекстүү мамиле керек, анын ичинде:

- a. ишенимди жана кызматташтыкты бекемдөө максатында өз ара кызыкчылык туудурган маселелерди талкуулоо үчүн мамлекеттик бийлик органдары, соттор жана полиция органдары менен диалогдорду жана мезгилдүү жолугушууларды уюштуруу;
- b. АС тышкы байланышын түзүү жана алардын иши боюнча маалыматтык-түшүндүрүү иштерин жүргүзүү;

- с. АС коомчулук менен, анын ичинде түздөн-түз ММК жана социалдык тармактар аркылуу алар уккан иштер боюнча байланышын, ошондой эле пресс-релиздерди жана бюллетендерди таратууну жакшыртуу;
- d. райондук, областтык жана республиканын деңгээлинде АС ортосундагы байланыштарды чыңдоо;
- e. райондун ийгиликтүү аксакалдар сотторунун биринин базасында ресурстук борборду түзүү, ал ишти уюштурууда райондогу башка АС үчүн ыкмаларды жана методологияларды уюштурууда үлгү болот.

10. АКСАКАЛДАР СОТТОРУНУН БАШКА МАМЛЕКЕТТИК ОРГАНДАР МЕНЕН ӨЗ АРА АРАКЕТТЕНҮҮСҮ

Жергиликтүү деңгээлде иштеп жаткан мамлекеттик органдарды талдоо, алардын функцияларын жана ыйгарым укуктарын аныктоо, кайталануучу көйгөйлөрдү аныктоо жана иш-аракеттердин кайталанышына жол бербөө үчүн өз ара аракеттенүүнүн натыйжалуу системасын түзүү талап кылынат.

Эскертүүлөр

Blank lined area for notes or comments.

Эскертүүлөр

